

Місяць, обмитий дощем (збірник)

Автор:

Володимир Лис

Місяць, обмитий дощем (збірник)

Володимир Савович Лис

Ця збірка різнобарвних, але водночас таких споріднених есеїв і новел про життя – немов букет зібраного восени листя. Серйозні, а інколи й іронічні роздуми про сенс щоденного буття й плин часу, про історичну долю України й таємниці людського серця... Як відпустити минуле та не боятися нових зустрічей? Де черпати наснагу на кожен день? Як розпізнати поворотні моменти й навчитися не шукати підтексту у випадковостях? Треба просто радіти життю й дихати на повні груди! Натхненні історії з добрим гумором, прості, але такі важливі для кожного цінності, звичні й рідні для нас слова...

Володимир Лис

Місяць, обмитий дощем

© Лис В. С., 2017

© Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2017

© Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2017

Я мусив про це написати

Більшість читачів знають мене як романіста. Але крім романів, яких набралось вже півтора десятка, я все свідоме життя писав і так звану малу, або коротку прозу. З юності, ще зі шкільних років – етюди, новели, з дев'яностих років минулого століття – есеї. Писав їх тому, що... писалося, бо не міг не писати, це становило основу мого життя. Це були й мої просто роздуми, вправи у слові, але здебільшого реакція на щось, що схвилювало, як то кажуть, зачепило, на якийсь життєвий епізод, свідком якого я став, серйозні або іронічні, інколи з гіркою іронією, роздуми з приводу чогось, що відбулося, побаченого і почутого, важливого іноді тільки для мене самого, реакція на чийсь творчість, на природу і її дива, сам плін життя, а з часом – і роздуми про його сенс та людське призначення.

Частину цієї прози час від часу друкували в газетах, журналах, альманахах, збірниках, ще більше таких моїх творінь не друкували ніде, хоч і були завершені. А ще є новели й есеї, які з різних причин не дописав, лишилися і начерки та маленькі ескізи до тих же новел і есеїв, спонтанні записи.

Усі ці малі речі я писав здебільшого для себе, але не так давно, переглянувши з метою очищення пару папок, у яких вони зберігалися, подумав: може, усе-таки варто їх надрукувати? Раптом вони будуть цікаві й іншим, а комусь навіть знадобляться... Тим більше, що там немає творів нещирих, навмисних, є не тільки мої погляди, думки, фантазії, а й моя душа. Отож, я вирішив їх видати, привівши до пуття. Дещо давне, слабке, забракував. Частину лишив таким, як було, частину доробив і дописав, щось переробив, бо досвід збагатив мої погляди, а часом наповнив їх новим змістом. Написав трохи нових есеїв як роздуми щодо теперішніх подій і явищ, бо знову ж таки – не міг промовчати.

Так і з'явилася ця збірка. Твори, які ввійшли до неї, поділяються на ті, що про життя, мое осмислення його, складного, драматичного, іноді трагічного, але й захопливого, про літературу і тих, хто її творив, про улюблені твори, про те, що викликало в мене непідробне захоплення, а подеколи навпаки – заперечення. Про людські почуття, природу і її явища, вплив на людину. Есеї і новели автобіографічні, зокрема про найліпшу людську пору – дитинство. Ну й спроби пофілософствувати, а часом поіронізувати, зокрема й над собою. А ще діалоги з читачами – мені ці розмови, відповіді на запитання завжди були цікавими. Спроби повернутися в далеке і недалеко минуле й зазирнути в майбутнє. І суто

художні твори та напівхудожні замасковані містифікації. Зрештою, сам я, перечитавши все це, зрозумів: я мусив про це написати, не міг не написати, бо все те, про що писав, справді непокоїло, іноді просто пекло, яким би суб'єктивним не було написане мною. Пізнання світу, у якому ми є, у кожного – власне. Чому так, а не інакше, для чого живемо, як сприймати все, що відбувається, – те завжди цікавило, тривожило, хоч багато хто вважає мене доволі замкнутим. Тепер, проживши чимало, я кажу: ну ось, я такий, зі своїми поглядами, дослідженнями, химерами і фантазіями, окрім романної творчості. Сподіваюсь із кимось знайти дотики у своєму баченні того, про що пишу. Все ж пошуки близьких по духу людей – природна наша властивість. Хто б що не казав про самотність письменника. Як і бажання залишитися самим собою, хоч це, останнє, не всі сприймають і розуміють. Коли я писав, про чийсь реакцію не думав, писав – і все.

«Чому?» – улюблене запитання майже всіх нас у дитинстві. Потім у багатьох додається питання теж із одного слова: «Як?». Дехто з часом ставить ще кардинальніше: «Навіщо?».

Усі ці запитання я ставив і ставлю собі. Так само вони постають у цій моїй прозі. Але здебільшого я просто розмірковую. Просто дотикаюся до життя. Чи рятуюся від його прикрощів. Часом стою посеред нього, розгублений, і тоді з'являється четверте запитання: «А далі?». Може, і в парі з якимось із трьох попередніх. Але іноді й узагалі без запитань, такий собі досі наївний чоловік, який питає сам у себе дороги. Чи равлик, котрий ту дорогу переповзає... Декому може видатися немодерним чи й старомодним, але я ніколи за модою не ганявся. Я такий, як є. Зі своїми поглядами на те, що є.

До цього життя, зрештою, у мене лише вдячність. По суті, як і кожній людині, мені є за що йому дякувати. Як і Богу. Зокрема за те, що мав змогу написати ці есеї й новели, новели-есеї, які пропоную вам як букет зібраних восени листків. То правда – я мусив це написати. І саме так, як написав.

Що ж стосується повісті-есею «Нява й Інтеграл», яку, сподіваюся, прочитаєте наприкінці цієї книжки, то вона ніби й випадає з неї, але, може... може, й навпаки – доповнює. Я написав, крім романів, п'єс, новел, есеїв, ще й кілька невеличких повістей. Ця теж про те, що мене найбільше хвилює, – для чого живе, для чого існує людина? Людина звичайна і не така, геть не така, як інші. Як вона по-своєму виживає і любить. І несе на тоненькій ниточці свою рожеву повітряну кульку, якій радіє...

Місяць, обмитий дощем

Бо де скарб ваш, там буде й серце ваше!

Євангеліє від Луки, 12–34

Я пишу Вам, щоб дізнатися, чи існуєте Ви насправді?

Дівчинка з канадської провінції Британська Колумбія – Альберту Ейнштейну

I

Шлях равлика

Автобіографічно-життєве

Десять слів

Якось на зустрічі з читачами мені поставили досить несподіване й дивне запитання: «Кажуть, що дитячі враження найяскравіші. А ви можете назвати, наприклад, десять найпам'ятніших подій вашого дитинства, котрі справили найбільший вплив на ваше життя й творчість?» Я почав було пригадувати і десь на п'ятій події збився. Жартома сказав, що п'ять інших пригадаю на наступній зустрічі, якщо така відбудеться.

Коли ж через якийсь час після тієї зустрічі пригадав це запитання і почав міркувати, чи були такі події й чи їх набереться із десятків, зрозумів: були. Більше того, читач мав слухність. Вони справді мали неабиякий, а може, й визначальний вплив на моє життя, ставлення до нього й мою творчість. Мимоволі почав

записувати, позначаючи подію одним словом, і вийшли такі слова: бабуса, дід, вовк, гірка, перехід, півень, радіо, хлібина, Бобик, голос. А тепер розшифрую їх, оці десять слів.

Бабуса. Про бабусю Палажку я написав цілу книжку: «Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї». І вона того заслуговувала. І своїм непростим, страдницьким життям, і мудрістю. Шкодую, що раніше не почав записувати її казки, легенди, притчі, розповіді про русалок і вовкунів (вовкулаків), прислів'я, приказки, трохи переінакшені цитати з Біблії, зокрема Соломонових приповістей, рецепти, як лікуватися від різних хвороб, різноманітні поради, кинуті ніби мимохідь. Але й те, що відтворив у пам'яті вже дорослим, що пригадали й передали родичі й просто земляки, становить неоціненний скарб. А ще ж були знамениті «душевні бесіди» бабусі, які допомагали тим, хто приходив за ними на наш Кусий хутір, щоб почути бабусине слово, яке лікувало людські душі й замиряло сім'ї. Сипати отими шедевральними приказками, епітетами, метафорами (утім, бабуса й не знала цих слів) для Пелагеї було так само природно, як дихати. Частина їх, гадаю, прийшли бозна з яких праслов'янських, праполіщуцьких глибин, а більшу частину вона народила сама. Бо була від природи талановитою, а може, й справді геніальною. Хоч не знала цього і, звісно, не хвалилася.

Подій, пов'язаних із бабусею, які запам'яталися і, як тепер уже розумію, справили неабияке враження і вплинули на формування моєї особистості й мою творчість, було чимало. Усе те складалося в цілісну мозаїку поступово, непомітно. Я захоплювався бабусею, хоч і ревнував її до брата Івана. І, чого гріха таїти, підлітком сперечався з нею. Точніше, як тепер уже розумію, шукав точку опори саме в її словах. Бо певний час моя душа, ще не зовсім дозріла, начеб роздвоювалася. Бабуса, яку дуже любив, натхненно, поетично, хоч ніби й просто, розповідала про Бога, цитувала Біблію й (о жах!), не приховуючи, казала, що Ленін – антихрист (вона вимовляла «анціхрист»). А в школі вчителька, яку я теж любив і поважав, переконувала, що Бога нема, то все вигадки старих людей і церковників. Але, можливо, саме авторитет бабусі не дав остаточно зневіритися, став моральною опорою у вірі, у житті взагалі.

Щодо подій, які запам'яталися найбільше і пов'язані з бабусею Палажкою, то наведу дві, які вже відтворив у книзі «Із сонцем за плечима» і які не забулися досі.

...Над хутором пливе хмарка. Одна-єдина у літньому сліпучо-блакитному бездонному небі.

– Може, на тій хмарці й сидить Бог? – питаю я бабусю.

– Бог на кожній хмарці, – каже бабуся.

– Як то? – не розумію. – Ви-те ж самі казали, що Бог іден і все бачить... Може, йому закортіло над нашим хутором на хмарці проїхатись?

– Де Бог, ми не побачимо, – відповідає бабуся після невеличкої паузи. – Али ти, внучку, таки правду кажеш. Бог на тій хмарці, бо ж гинчої нима, і мене питає, чого я ото без роботи сижу...

Забулося чимало казок і приказок. Час, час... Не всі збереглися оповідки й молитви. Рецепти страв – теж. Утрачено багато замовлянь. Утім, те, що вдалося записати, запам'ятати, розпитати в інших, – теж чималий скарб.

Часом уявляю, як несла бабуся додому запаленою оту громничну, чи страсну, свічку, захищаючи її од вітру своїми шкарубкими натрудженими руками. Якось подумалося, що вона була однією з останніх справді народних носіїв давніх, вироблених століттями знань і мудрості, всього багатства поліського фольклору. Знань і мудрості, які потрібні й досі.

Додам лише один штрих, про який мені розповіла односельчанка:

– Мій чоловік був колієм, приходив колоти свиню і на ваш хутір. За звичкою колієві за роботу дають додому свіжину. А бабуся Палажка була єдиною в селі, хто давав іще й білий круглий хліб, нею перед тим спечений. Досі пам'ятаю, як чоловік приносив той хліб.

Кажуть, що круглий хліб своєю формою нагадує сонце. А мені зі спілкування з бабусею чи не найбільше запам'ятався один епізод.

На хуторі перед вікнами хати, дома по-поліськи, росли в'яз і три вишні. Ще груша і три яблуні за хутором, коло ковбані, де прали й полоскали одяг. Основний же сад був за ровом, метрів за двісті-триста од власне хутора. Там дозрівали яблука,

груші, сливи. Звісно, нам, малим, хотілося їх попробувати – ще перед основним, яблучним, Спасом (19 серпня), коли святили фрукти, садовину, як у нас казали, і дари саду можна було їсти. Правда, бабуся робила для нетерпеливої малечі скидку, казала:

– Пождіте, дітки, хоть до першого Спаса.

Перший, медовий, Спас випадав трохи раніше, 14 серпня. І все ж навіть до нього було чекати довго й нестерпно. Тож малі халамидники іноді робили потаємні набіги на садок.

Тоді ми з батьками жили вже у селі, де народилися мої брати Толя і Вася, сестра Галя. А от ми з братом Іванком були «хутірські». І ці «хутірські внуки» надто вже хотіли скуштувати великих, запашних, солодких груш-скороспілок, які звалися «паничі». Одного разу ми з Іванком десь наприкінці липня чи на початку серпня вирушили на хутір рано-вранці, сподіваючись, що бабуся буде поратися коло печі в хаті й ми собі крадькома нарвемо тих груш-«паничів».

Та ледве стали рвати, як бачимо: від хутора хутенько чимчикує бабуся і щось до нас кричить.

– Ну все, попалися, – сказав брат. – Зара нас сваритиме.

І хоч бабуся нечасто нас сварила, ми все ж збентежено й засоромлено завмерли. А бабуся наблизилася до рова перед садом і сказала:

– Пождіте, дайте я ж хоч за вас помолюся й перехрещу.

Вона помолилася й тоді перехрестила нас.

Досі пам'ятаю виразно цю разючу картину: бабуся Пелагея з піднятими руками, права рука осіняє нас хрестом, а за плечима бабусі вранішнє сонце, схоже на великий, щойно спечений хліб.

Дід. Діда Федора я, коли правду казати, не любив. Утім, як й інші мешканці нашого хутора. Невисокий, як і бабуся, проте жилавий і жвавий, він був суворий, рідко коли посміхався. Міг вдарити бабусю, за що я раз малим ризиковано

вступив з ним у суперечку. Бабусині казки та іншу творчість дід називав побрехеньками, її душевні бесіди – бабусиними «пльотнями». Визнавав хіба лікувальні рецепти як справді «помочні». Працював він каторжно, не давав спуску собі й іншим, рано вставав і пізно лягав, пас колгоспні коні й невтомно доглядав город, зате після обіду вкладався, коли був удома, годину-дві подрімати в хаті на лавці, підклавши під голову долоню, і Боже борони було тоді озватися й розбудити діда. За все це ми, малі, на відміну від бабусі, ніколи не називали його дідусем, тільки дідом.

Але тепер вже я розумію, що тоді поряд зі страхом і неприязню до діда (на певній відстані) манила якась неусвідомлена приваба. Тепер-то знаю, що дід був справжнім українським селянином, хліборобом, який, як міг, беріг свою ідентичність, оте своє «Я», котре було міцно, не тільки душевно, аж до фізичного болю пов'язане із землею.

Якось дід Федір розповів, що, переселившись у 1932 році на хутір, коли польська влада дозволила переселятися із села на хутори, він шістнадцять років, до 1948-го, щодень копав канаву збоку від хутора, осушуючи заболочену діляночку за діляночкою, по крихті, ще під поле. Кожен день, казав дід, мусив прийти до тієї канави і хоч трохи викопати, щоб із заболоченої місцини збігала вода.

– А чого у сорок восьмому році перестали копати? – спитав я.

– Бо тоді в селі знов став колхоз і я зрозумів, що землю все одно скоро заберуть, – відповів дід. – То нащо було копати?

І землю таки забрали. Але дід, як міг, захищав свій хутір. Довкола села, я потім підрахував, було десь до двох десятків хуторів. І всіх їх наприкінці сорокових – п'ятдесятих років знесли. Лишився один-єдиний наш Кусий хутір. Дід, як міг, правдами й неправдами, оберігав його. Якось, уже пізніше, я почув од нього:

– Володько, я ж мусив до Паски і Дмитра (храмове свято в селі) годувати два кабанці – іден собі, другий – начальству. Або півсвині їм віддавати.

За те, щоб дозволили лишатися на хуторі, де не було електрики і радіо, щоб його не знесли, як інші. А ще час від часу на хутір завертали голови колгоспу, сільради, парторги, агрономи, які часто мінялися, іноді з візитерами з району. Знали: дід Федір нагодує, напоїть самогонкою, ще й на дорогу дасть. Треба

сказати, що дід не випускав цигарку-самокрутку з рота, смалив, як чорт (слова прабабці Пріськи), але до спиртного був байдужим. Міг випити хіба якусь чарку на велике свято. А ось начальнички, самі ласі до «смирдюхи» (бабусина назва самогонки), примушували пити й діда, шантажуючи, що інакше знесуть хутора – відсталий символ колишнього життя.

Одна сцена назавше врізалася в пам'ять. Якось, коли мої тато й мама разом з нами малими вже перебралися в село, я, підліток, завітав на хутір. А там, як не раз бувало, сиділа за столом весела компанія – колгоспний голова (до речі, колгосп у нас спершу називався імені Чапаєва, потім після укрупнення – імені Кагановича, далі «Світанок», а ще далі, на довгі роки, аж до самої ліквідації – «Правда»), парторг, міліціонер і двоє незнайомих чоловіків, очевидно з райцентру. Коли я зайшов, непрохані гості якраз переконували діда, щоб випив із ними.

– Та я ж, хлопці, вже випив, і не іден, а три рази, – пробував відбитися дід.

– І ще випийте, – наполягав голова, а що дід відставив склянку, повернувся до сотрапезників: – Не, Федір Іванович нас таки не уважає. – І до секретаря парторганізації: – Все, їдь у село, бери бульдозера, будемо зносити хутір.

І дід, хоч із гримасою огиди, але таки випив. Я не витерпів цієї наруги і пішов надвір. А за пару хвилин побачив, як з хати швидко вийшов дід. Відійшовши убік, зажав два пальці до рота і, вибачайте, все щойно випите лишилося на траві. Дід витерся рукавом, болісно зиркнув на мене й вернувся до хати далі пити.

Ця сцена не раз поставала перед очима. Як і те, як дід вперто копає канаву, осушує клаптик землі. Вони теж мусили відбитися не тільки в пам'яті, але й у творчості.

Вовк. Якось в одному інтерв'ю я пригадав про свою зустріч з дивним звіром, якого я, малий, повважав за собаку, псиська, котрий приблукав на наш хутір, а він виявився вовком. Розтиражована ЗМІ й Інтернетом, ця розповідь набула дещо фантастичних ознак, і мене потім кілька разів запитували, чи було це насправді. Було, присяй-бо, було, але ось як трапилося, без домислів.

Наш поліський Кусий хутір (за дідовим прізвищем – Кусько) розташовувався десь за кілометрів два чи трохи більше од села, серед боліт, на краю лісу, або, як у

нас казали, приліску, бо справжній ліс починався далі, за річкою Нережею.

Улітку дорослі – дід, бабуся, мама – йшли на роботу в колгосп, а тато – в МТС (машинно-тракторну станцію), де працював ковалем. Ми ж з молодшим братиком Іванком лишалися під опікою прабабусі Пріськи. Коли ж мені набридало їхнє товариство, я блукав хутором і довкола нього, з особливою любов'ю досліджуючи малинники, а під кінець літа й ліщинник. Одного разу на краю хутора я й побачив того звіра, до якого промовив: «Песя! Бака!» Треба сказати, що на хуторі собаки не було, дід вважав, що то дармоїди, інша справа кіт, який хоч мишей ловить. А що хтось чужий прийде на хутір щось красти – припустити не міг. Псів я бачив, іноді вони заходили разом з людьми, котрі часом навідувалися на хутір попити води під час жнив чи копання бульби. Ну і в родичів у селі, де ми недавно побували, був пес.

Отож я, малий (йшов тоді п'ятий рік), подивився на песя-баку, потім вирішив, що він, певно, голодний. І пробрався до хати-доми, і захопив пару шкварок та намастив шматок хліба туком (смазьцем). І все те виніс чотирилапому гостю, який чекав мене майже на тому самому місці. Він усе, що я приніс, схрумав, облизався і подивився, як мені здавалося, вдячно.

Він ще приходив кілька разів, я виносив йому і шкварки, і намащений хліб та бульбини (картоплини). Осмілівши, я погладив песя. Він не боронився. Ми мовби подружилися.

Наше періодичне спілкування тривало, бо звір-песьо з'являвся час від часу, доки одного разу бабуся Палажка, котра того дня не пішла на роботу (а може, була неділя), не побачила мого звіра. Досі виразно пам'ятаю її розпачливий крик: «То ж вовк, дитино!» Бабуся наблизилася до нас і стала промовляти до вовчиська щось лагідне й заспокійливе. Як потім згадувала, казала йому, що йди собі, шукай зайчиків, а маленьких дітей не можна чіпати. Вовк поглянув на неї непривітно – і потюпав у гущавину. Більше він на хутір не приходив.

Пізніше я подумав якось, що в тому епізоді відбилося те, що становить одну з основ моєї творчості – прагнення гармонії з природою і світом, але й неможливість цієї гармонії, недовіра й підсвідоме відчуття загрози: «То ж вовк, дитино!» – може, й започаткувалося з тієї зустрічі.

Гірка. Між нашим хутором і селом Згорани були болітця й поле, а десь посередині – невелике підвищення, за поліськими мірками – гірка. Одного разу я, малий, вийшов на ту гірку й почав дивитися у бік села, де я був раз чи два з мамою в родичів. Пригадую, як тоді злякано й водночас зацікавлено озирався усібіч, йдучи сільською вулицею. Тепер же мені захотілося туди, у село, піти самому. Я дивився довго. Виднілися дерева, садки, з-за них визирали хати, а далі блищала на сонці баня сільської церковки. Там був зовсім інший світ, ніж у нас на хуторі.

Я дивився й дивився, вже рушив було далі, але згадав, що попереду, за полем і лозняками, річечка, яку доведеться переходити. Річку я, може, перейду, можна й піти до шосейки, де є міст. Але що чекає мене самого там, в загадковому селі... До того ж он видніються могили (кладовище), попри які доведеться йти. А в селі незнайомі люди і, певно ж, пси. І я повернув назад.

Але ще не раз приходив на ту гірку. Дивився на село. І все нестерпніше хотілося туди. Мине кілька років, батьки, а отже, з ними і я, переселяться в село. Я добре освою його, ходитиму до школи, і мені... Мені дедалі гостріше, нестерпніше кортітиме у більший світ. І я помандрую освоювати його, коли отримаю, як тоді казали, «атестат зрілості».

Перехід. Як виявилося, не тільки я прагнув потрапити до села. Тато Сава прийшов на хутір приймаком з іншого хутора, біля сусіднього села Перешпа (нині Заозерне). Стосунки з владним, деспотичним тестем дідом Федором відразу не склалися. Правда, в хутірному житті була трирічна перерва, коли батьків разом із малим мною вивезли «на перевиховання» як неблагонадійних (татів брат, дядько Павло, отримав свої 25 років за співпрацю з УПА) у придніпровські степи.

Там я робив свої перші кроки. Як після смерті Сталіна ризиковано верталися на рідне Полісся – то окрема, схожа на детектив, історія, яку я, може, розповім іншого разу. Але після повернення нічого не змінилося, боротьба, конфлікти тата з дідом відродилися з новою силою. І тато, за діяльної підтримки мами Оксани, почав будувати в селі власну хату. Разом ночами возили крадькома деревину з колгоспного лісу. Дід, правда, казав, що хату зять збудує тоді, коли він без люстра своє вухо побачить. Але хата росла, мали перебиратися десь за рік, та взимку, перед Новим роком, після чергового конфлікту тато рішуче сказав: все, завтра йдемо жити в село. Жінки було в крик: хата ж недобудована, пожди хоч, поки високосний рік закінчиться, та тихий, спокійний тато вперся – йдемо і все.

Уранці надворі була хоч і не вельми сильна, та все ж завірюха. Уже й дід сказав: погиркалися, мовляв, то й що, лишайтеся. Але тато заявив, що раз надумалися, рішення міняти не хоче. І ми вирушили раннього ранку, ще тільки ледве просіювалося зимове світло, до села. Той перехід теж не забуду ніколи. Попереду процесії ішла бабуся Палажка, яка вирішила нас супроводжувати, з іконою в руках, тато, ведучи на налігачі корову, ніс клунки, мама – маленького сина Іванка і теж клунок. Свій клуночок мав і старший я.

Той шлях, перехід – крізь завірюху, стежкою, повз замерзлі болота – я порівняв якось жартома з українським шляхом до Європи, Євросоюзу. Щось у цьому є. Як і в татових словах – раз вирішили, то відкладати не треба. І ми дісталися до оселі без підлоги в єдиній кімнаті, стали жити в ще не побіленій кухоньці і все доводити до ладу. Дворічний братик Іванко пару тижнів плакав і повторював: «Хочу до своєї дома, то не наша дома». Але то була таки наша дома, наша хата, наша оселя.

Півень. Ми жили вже в селі, але діти, особливо влітку, багато часу проводили на хуторі. Вабила чарівна природа, яку ми відчували по-дитячому інтуїтивно, добре знайомі місцини на хуторі й довкола нього. І диво-бабуся Палажка з її дуже своєрідною, як би тепер сказали, харизмою, непомітною на перший погляд, але теж якось інтуїтивно відчутною, її казки й просто історії, але з вовкулаками й русалками, які вабили.

Я того літа перейшов до третього класу. Треба сказати, два перші класи я вчився сяк-так, на трієчки-четвірочки, хоча Олександра Григорівна, моя перша вчителька, кілька разів казала, що я можу вчитися значно краще, і радила більше читати. Це я й старався робити під час канікул.

Так от, десь у серпні на хутір, попрацювавши на городі чи на колгоспному полі, завітала Олександра Григорівна. Попила води з колодязя посередині хутірського подвір'я, побалакала з бабусею, запитала мене, що прочитав останнім часом на канікулах. І все було б добре, якби не півень. Клятий капосний півнисько. А треба сказати, що півень на хуторі був дуже гарний, диво-півень, із золотистим гребенем, з розкішним пір'ям, що переливалося різними кольорами, справжній султан, володар курячого хутірського царства, який так і просився в казку, а не в суп чи борщ, куди його регулярно погрожував відправити дід Федір. Тому що півень-красень мав одну дуже шкідливу звичку. Він підступно злітав на плечі мешканців хутора й (що ще гірше) гостей і починав дзюбати по тім'ю.

Так він вчинив того літнього дня і з моєю вчителькою. Спершу закричала з переляку вона, потім я, а потім і бабуса. Півня якось зняли з учительських пліч, Олександра Григорівна тільки й сказала: «Ну й розбійник у вас!» – і з дуже сердитим виглядом, як мені здалося, покинула хутір. З того дня я запанікував (півень напав на вчительку!), а коли настала пора знову вирушати до школи, заявив, що не піду, я вже вивчився, вмію писати, читати й рахувати, з мене вистачить. Пішов аж на третій чи четвертий день. І панічно боявся, що вчителька розказала про той випадок з півнем, що дорікатиме мені. Вчителька не розказала. А я старався, ну, дуже старався вчитися. Так старався, що в кінці першої чверті Олександра Григорівна урочисто промовила:

– А знаєте, діти, у нас з'явився ще один відмінник. Хто це, ану відгадайте.

– Володя Лис, – хором відповіли однокласники.

Така історична роль того диво-півня в моїй освіті. Уже через багато років, зустрівши якось Олександрю Григорівну на сільському базарі, я запитав, чи пам'ятає вона про той випадок з півнем?

– Аякже, – посміхаючись, відповіла вона. – Ще й як пам'ятаю. Я ж бачила тоді, як ти переживаєш, того й нічого не розповіла в класі.

Як ви вже, певно, зрозуміли, у мене була дуже гарна перша вчителька.

Радіо. У часи мого дитинства, десь наприкінці п'ятдесятих – на початку шістдесятих років двадцятого століття в нашому поліському селі з'явилося в хатах диво – радіо. По вулицях ставили стовпи, проводили дроти до кожної хати, і люди навперебій ходили до сільського магазину, а то і їздили до райцентру, щоб купити маленький приймачок, якого називали просто «радіво», а ще по-сільському влучно – «брехунець». До появи «брехунців» у селі по стовпах були розвішені кілька великих «брехунців»-репродукторів, схожих чимось на кажанів. Вони голосно, чути було в безвітряну погоду на цілий куток – із шостої ранку до дванадцятої вечора – трансливали новини, повідомляли про рішення партійних пленумів і з'їздів, підступи американських імперіалістів, які хочуть неодмінно розв'язати світову війну, високі надрі і ще вищі врожаї кукурудзи. А ще десь раз на тижнів два тоді по радіо передавали футбол, себто трансливали репортажі з республіканського стадіону імені Хрущова (згодом «Динамо»), і ми, хлопчак, збиралися біля того вуличного радіо, щоб повболівати за рідне «Динамо»,

особливо коли воно мало всипати приїжджим «москалям», себто московським командам, ленінградському «Зеніту» чи ростовському СКА або куйбишевським «Крыльям Советов». Звісно, можна було послухати репортаж і вдома, але то була особлива насолода – вболівати разом із цілим стадіоном десь там, у Києві, навіть не бачачи гри, радіти за наших, коли ті забивали гол.

Часом коло того «великого брехуна» збиралися й дядьки, двічі, пригадую, вечорами й весь куток. Це було навесні 1961 року, коли передавали, що «найманці імперіалізму» висадилися на Острові свободи, у місцевості Плайя-Хірон (Бухті свиней), і восени 1962 року, під час Карибської кризи. Тоді ходили чутки, пораз усе тривожніші, що ось-ось розпочнеться війна між «гамериканцями» і «советами», що в сусідських селах вже й повістки до армії роздають чоловікам.

І ніколи не забуду, як десь так, під надвечір'я, раптом почув крик, що долинав із вулиці. Виглянувши, побачив, що вулицею біжить сусідка, розмахуючи хусткою, яку зірвала з голови.

– Людоньки, війни ні буде! Чуєте, людоньки, ні буде війни!

Побачила нас з мамою, підбігла, вся розпашіла й радісна. Кинулася обіймати.

– Чуеш, Оксеньо! Чуеш, Володько! Ні буде війни! Наш Хрущ з гамериканцем замирився. Тико-во по радіві передали.

І була в тому голосі така чиста безпосередня жіноча радість, і ще щось непередаване словами, що залишився той крик, інтонації в голосі, на все життя. Тоді, звісно, я, дванадцятилітній, не усвідомлював, що від минулої війни пройшло всього сімнадцять літ, а в нашій місцевості, де ще до п'ятдесятого року тривала боротьба УПА, і того менше. Що страх перед війною ще живе в людських душах.

– Людоньки, війни ні буде! – І далі сказане: – Може ж, типер заживемо й ми по-людськи... – лишилися як символ радості й надії.

Вічної, як виявилось, надії.

Хлібина. Десь наприкінці п'ятдесятих – на початку шістдесятих років минулого століття у поліських селах перестали пекти хліб. По-перше, не було з чого. На колгоспних полях урожаї пшениці впали до 13–16 центнерів з гектара, а жита (основної поліської злакової культури) й того менше – до 7—10 центнерів. Не було чим виконувати план поставок державі, про яке зерно на так звані трудовні вже казати... Городини, які в перші роки правління Хрущова було збільшили, знову врізали – з 25-ти до 15 соток. Ті городці засаджували бульбою, а на латки жита, як раніше, вже не стачило місця. Колгоспне поле тепер було і на людських городах, у селі з власних колишніх городів крали ночами кукурудзу і буряки. Утім, у сільську крамницю хліб привозили, то якимсь перебивались. Правда, на зміну пшеничному і житньому хлібові прийшов кукурудзяний. Дядьки й тітки чухали лоби, стиха кляли «лисого Микитку», «Хруща», та все ж мусили купувати той незвичний горе-хліб.

Улітку 1963 року і його почали привозити нерегулярно, через день, а то й два. Зранку біля крамниці влаштовувалася довга черга. Посилали за хлібом і підлітків, досі пам'ятаю ті хлібні черги.

Того дня довелося чекати годин дві, а може, й три. Нарешті з'явилася машина, «буда», як ми казали, з написом «Хліб» на борту. Коли хліб занесли всередину, продавчиня оголосила, що привезли мало, даватиме тільки по буханцю в одні руки. Люди обурено зашуміли, але виходу все одно не було, тож почали купувати. Хлібний стосик швидко зменшувався. Коли лишилося в ньому з десять кукурудзяних «цеглин», черга поламалася, люди збилися у вируючу масу, тиснули одне на одного, простягали гроші, кричали, чому саме тому чи тому треба хліба – малі діти або, навпаки, вдома голодні старі. Мені якимсь вдалося схопити омріяну хлібину. Кинув на прилавок копійки і став вибиратися назовні.

Коли з нам'ятими боками, та все ж із омріаним скарбом, затиснутим у руках, я вийшов на подвір'я, то першим ділом відкусив глевкий шматок. Він здався солодшим за цукерку.

Україн обурені люди не поспішали розходитися. І тут почули жалібний голос. Стара бабуса, в якій по зморшкуватому обличчю текли сльози, простягла руку і сказала:

– Людойки, продайте хоч півхлібини. Я вже п'ятий день ріски в роті ни мала.

Люди з хлібом завагалися. Одна, друга жінка, за ними хлопець поспішно покинули подвір'я.

Бабуся вимовила ще одне слово:

– Людойки...

І тут молода жінка простягла їй свою хлібину.

– Возьміте. Ми якось обійдемося.

Здається, та жінка навіть від копійок відмовилася. А бабуся, плачучи з радості, подибуляла вулицею.

Пішов додому і я. Йшов і думав: «Ну чому я не віддав свою хлібину? Чому?»

Виправданням мені було хіба те, що вдома, окрім тата й мами, чекали ще трое менших братиків. І все ж щось мовби смоктало всередині. І досі часом смокче, як згадаю той епізод.

Бобик. Коли ми переселилися в село, однією з найбільших моїх мрій стала думка про собаку, песика, якого так хотілось би мати. Пізніше, вже дорослим, подивився мультфільм за знаменитою повістю Астрід Ліндгрен «Малюк і Карлсон, який живе на даху».

Сцена, у якій на день народження Малюк відмовляється від дорогих подарунків і сумує, що не отримав обіцяного песика, мене особливо зворушила. Вона теж нагадала про мое палке бажання мати собаку, якого я, як і маленький герой шведської письменниці, все ж отримав. Тільки у мене це трапилося, коли я вже був школярем, п'ятикласником.

Треба сказати, що покійний тато Сава, як і дід Федір, не дуже любив собак. І на мое дитяче бажання обзавестися псом відмахувався, ще й міг прикрикнути. Та все ж здався. Головним виявився аргумент, що пес допомагатиме пасти корів. А оскільки людських корів пасли переважно в лісі й вони часто губилися, то пес мав би бути підмогою в пошуку.

Першим був гарний песик, якому я дав стандартне песяче ім'я Бобик. На жаль, я потішився ним зо два місяці. Одного ранку песика на підвір'ї не виявилось. Я запідозрив було тата, що то він комусь віддав, але він божився, що не причетний до зникнення Бобика. Урешті сусідка сказала, що бачила, як доярки, котрі раненько йшли на вранішню дійку, забрали песика із собою. Я кинувся на ферму, але Бобика там не знайшов. Доярки казали: ну, так, з'явився тут якийсь псисько, але де дівся – не знають. Як потім виявилось, одна з доярок забрала його собі, вважаючи безпритульним.

Бажання мати власного собаку не зникло, а, навпаки, посилилося. Тато вдруге здався, але цуценят на нашому кутку якраз не було. Я почав цікавитись у школі, і учень з паралельного класу, котрий жив у сусідньому селі Перешпа, сказав, що у їхніх сусідів з'явилися щенята, тільки вони не віддають, а продають. Наступного дня мій тезко Володя ошелешив – його сусід згоден продати останнє щеня за три рублі.

Три рублі! То для учня сільської школи була майже фантастична сума.

Тато на мої слова про те, що можна купити собаку, страшенно обурився:

– Що? За щенюка давати цілих три нових рублі! Заробиш, тоді й купиш.

Слова ці запали у свідомість, і я почав заробляти гроші. Сказав своєму тезкові, що гроші незабаром будуть, а він повідомив, що сусід згоден не продавати останнього песика, трохи почекає.

Гроші можна було зібрати, тільки економлячи. Це я і почав успішно робити. Обходився без шкільного сніданку, на який давали копійки. Кожного тижня в суботу нас водили до клубу на кіно. Я героїчно відмовлявся від нього, хоч мало не плакав. Але «песячий бюджет» щотижня поповнювався ще десятьма копійками. У нашому селі був молокозавод, на якому виготовляли смачнуче морозиво. І мама час від часу тицяла на нього черговий п'ятак, себто п'ять копійок. Гроші поступово збиралися. А тут ще однокласник позичив цілих піврубля, і бабуся дала трохи копійок. Коли я сказав своєму тезці, що є вже два з половиною рублі, він пообіцяв поговорити з сусідом, щоб той знизив ціну. Поговорив, і ціна впала. Який же я був довірливий, дурний і наївний! Той перешпинський Володя, здається, ще й наш далекий родич, елементарно розвів мене, як останнього малого лоха, про що я довідався вже дорослим. Песик, як

виявилося, ще й скалічений, нікому, окрім мене, не був потрібен, зокрема й тому дядькові-хазяїну. Утім, не будемо судити мого тезку. Пізніше він загинув на заробітках в Росії, рятуючи російську дівчинку, котра тонула в річці.

А тоді ми пішли з ним у сусіднє село. Там Володя взяв гроші й велів почекати. Незабаром він повернувся з маленьким рудуватим собачкою. Песик вертів хвостиком і дивився довірливо і, як мені здалося, прохально. Я на шнурочку повів його в наше село.

Незабаром я помітив, що песик, якого вже кликав Бобиком, на честь того першого, зниклого чи викраденого, накульгує. А коли переводив його через місток на лісовій річечці, Бобик втрапив лапою між стовбурці, з яких складався місток, і після цього взагалі не міг іти. Довелося нести його на руках, часто відпочиваючи.

Удома тато, коли побачив, яке нещастя я приволік додому, підняв неабиякий хай, обізвав негарними словами, а оглянувши Бобика, констатував, що, очевидно, ще в ранньому собачому дитинстві він зламав лапу, яка неправильно зрослася, і пес на все життя буде калікою. Наказав викинути його геть. Я, звичайно, в плач і став запевняти, що песик видужає. Мене підтримали мама і молодший братик Іванко. Тато змилосердився і дав тиждень на собаче видужування.

І сталося щось схоже на диво. Бобик через кілька днів перестав кульгати. Дзявкав, коли у двір заходив хтось чужий. З нього виріс гарний, а головне, дуже розумний пес. Незабаром стало зрозуміло, що в ньому є сліди вівчарки. Наше село, як і сусіднє, розташоване неподалік кордону. На заставах були службові собаки. Коли відслужували строк, їх віддавали у села, де вони й ставали призвідцями появи собачих метисів.

Я доклав чимало зусиль, щоб видресирувати свого улюбленця. Та й він із задоволенням виконував команди. Ми по-справжньому подружилися. Коли випадала черга пасти коров'ячу череду, можна було спокійно читати книжку. Бобик завертав корови, які відбивалися од гурту, не пускав у шкоду, себто на колгоспне поле і людські городи, і взагалі стежив за порядком, наче добрячий пастух. Коли виконував роботу, підбігав і чекав похвали чи нагороди – хліба або й хліба з салом, вареного яйця, що й одержував. Мені, вже майже дорослому, подобалося його хвалити і гладити.

Узимку ми вирушали за зайцями, яких тоді ще було багато в наших поліських лісах... Бобик таки вполював двох. Одного, молодого зайчиська, який ще був живим, я відпустив, другого, задушеного псом, приніс додому – і яка то була смачна зайчатина! Та здебільшого мій пес не спробував наздоганяти вухатого. Пробігав, скільки міг, і спинявся, накульгуючи. Давалася взнаки ота травмована колись лапа. У таких випадках він чекав мене, і, коли я підходив, дивився винувато. Я, звісно, казав до свого друга заспокійливі слова, гладив.

Якось під час такої чергової похіденьки, коли я думав про своє, Бобик зупинився і поглянув на мене. Весело, допитливо, і начеб... примружено. Мовби й справді хотів про щось запитати. І наче до чогось заохочував, до чогось спонукав...

І я... Я почав розповідати йому про те, про що думав, щойно, перед тим, як зупинився. З того дня під час наших мандрівок полем і лісом я розповідав Бобику про свої шкільні справи й проблеми, про сімейні справи, про вірші, які тоді писав, новели й етюди, про життя, навіть міжнародні події, про те, що ось закінчу школу й поїду вступати, як же він тоді буде без мене... І я без нього...

Пес дивився розумними очима, здавалося, вслухався у балаканину свого чудика-господаря. І мені інколи здавалося, що Бобик теж мені ось-ось щось скаже. Іноді я казав за нього сам... Так тривало до закінчення школи і трохи далі...

Навесні 1969 року, через рік після закінчення школи і першого, як тоді казали, трудового досвіду, мене призвали до війська. Звісно, попрощався і з чотирилапим другом, не відаючи, що назавше. У листах додому питав і за Бобика. Батьки відповідали, що пес живий-здоровий і жде мене. Та коли повернувся після служби, то виявилося, що мого друга вже нема. Його продали. Трапилося це, за розповіддю тата, так. Узимку селянам роздавали ділянки під розчистку в колгоспному лісі. За це могли брати собі розчищені, зрубані і зрізані дерева, як дрова. Тато Сава ходив до лісу з Бобиком. Тут і угледів його працівник лісництва. Побачив, який пес розумний, а тато ще й прихвалив, і той лісник почав просити продати за цілий причеп дров. Тато сказав, що пес має дочекатися повернення сина з армії. Але наступного разу лісник збільшив ціну до двох причепів. Цілих два великих причепа, які забезпечували дровами й на другу зиму! Ще й десятку рублів і могорич на додачу. І тато таки не витерпів і продав Бобика. Мотивував тим, що я ж усе одно збирався після служби вступати до університету, отож пес був би без мене.

Я посумував, звісно, коли про це довідався. На мить щось мов затерпло в грудях.

Думав навідатися в сусіднє село. Та вирішив не робити цього. Раз сам не вертається додому, значить, не пробачає зради. Навіщо травити душу... Історія придбання пса і спілкування з ним теж назавше лишилися в пам'яті. А ще мені часом, коли згадую його, віриться, що він пам'ятав мої слова, сказані в полі й лісі.

Голос. У мене, як і у всіх підлітків, ламався голос. Але процес був довгим, болючим, із надто затяжним ларингітом, себто запаленням голосових зв'язок. Голос став огидним, писклявим, і після одного доволі насмішкуватого кепкування в'їдливого сільського дядька я остаточно занепав духом. Та найгірше було інше – коли викликали до дошки відповідати урок, я промовляв речення-друге, а далі слова кудись губилися, з горла вилітали сипливі звуки, а потім і взагалі не міг нічого вимовити. Почав страшенно комплексувати з цього приводу. Як мені здавалося, глузливо дивляться і хлопці, а особливо дівчата. Часом могли щось насмішкувате і сказати.

Уперше сам поїхав у Любомль в районну лікарню. Лікар виписав якісь таблетки, заспокоїв, що мушу це пережити, саме з часом пройде. Правда, ще порадив пити яблучний сік, але не магазинний, а вичавлений з домашніх яблук. Що я й зробив разом із мамою.

Позбавитися комплексів допоміг... футбол. Тоді якраз ішов чемпіонат світу 1966 року в Англії, і ми вперше дивилися репортажі з Лондона вдома у воротаря нашої вуличної команди Колі Дубини, батьки якого третіми в селі купили новітнє диво – телевізор. А потім і матчі союзного чемпіонату, правда, антена приймала тільки Брест, а через нього Мінськ, отож дивилися, як грає мінське «Динамо». Але ми повально захопилися замість гандболу, який культивувався в школі, футболом. Створювали вуличні, куткові команди, проводили всілякі турніри, а згодом, коли я вже закінчив школу, виникла сільська команда, яка взяла участь у кубку районного товариства «Колос» і несподівано виграла його. Грав я не вельми майстерно, хіба добре бачив поле, тому міг вчасно дати пас. Але я перестав звертати увагу, як розмовляю.

І настав день, коли голос вже не пропадав, коли я чітко проказав відповідь на уроці несподівано загрубілим голосом, здивувався, і мені раптом захотілося... співати. Що я й зробив уже після уроків, дорогою додому. Це був один із найщасливіших днів у моєму юному житті. Я говорив цілком нормально! Мені хотілося говорити й говорити.

Відновлення голосу, утворення нового – останній великий спогад і дитинства, і перший вже юначий. Наче те давнє життя знову завітало.

Десять простих слів – бабуся, дід, вовк, гірка, перехід, півень, радіо, хлібина, Бобик, голос – для мене досі значать дуже багато. Добре, що читач тоді поставив це дивне запитання.

Коли повіяло чимось теплим, таким, що перехопило подих, захотілося записати. Записати те, що було колись й уже ніколи не буде. Ніколи. Ні-ко-ли.

Ні, лишилася бабуся. І та гірка, і шлях у село. І крик: «Войни не буде!». І хлібина, і, зрештою, чужа бабуся, котра хотіла її мати, бо п'ятий день хліба не іла. І мій пес. І футбол, який допоміг повернути голос і віру в себе.

Подарунок учителя

З радянських часів лишилося в пам'яті небагато художніх фільмів. Для мене це насамперед комедії Ельдара Рязанова (за те, що не побоявся виступити так відверто проти Путіна й на захист України, я б демонстрував всі його фільми, незалежно від того, хто в них грав), Леоніда Гайдая, Георгія Данелії. З некомедій – хіба якийсь десяток не ідеологізованих, а людських стрічок. Кілька українських – Довженко, Параджанов, Биков – і все. Один з небагатьох, що його дивився не раз, – фільм «Доживемо до понеділка» Станіслава Ростоцького про вчителя-інтелектуала, вдумливого, драматичного за стилем мислення, з В'ячеславом Тихоновим в головній ролі. Кожен раз, коли передивлявся, мені ще й здавалося, що бачу свого вчителя історії Сергія Маркіяновича Савоша. І це притому, що герой Тихонова жив і працював у столиці, у московській школі, а мій учитель жив і не лише сіяв розумне, добре, вічне, а й був особистістю у звичайному поліському селі.

Він з'явився в нашій школі десь у першій половині шістдесятих років – високий, ставний, вродливий, з іронічним блиском очей. Уже пізніше я усвідомив, наскільки його манера, стиль викладання відрізнялися від того, що ми бачили в інших вчителів. Сергій Маркіянович був доволі суворим педагогом, і в той же час на уроках сипав жартами й говорив так, мовби пропонував спілкуватися на рівних. Часом починав розмірковувати на якусь тему й викладав нам те, чого не

було в підручнику. Спохопившись, казав із посмішкою:

– Не бійтеся, цього я вас не питатиму.

Приходив до школи одягнутий, як то кажуть, з голочки, а одного разу здивував, навіть вразив, явившись на урок, замість галстука, в елегантному «метелику». Одягнутий був, пригадую, у чорний костюм, а от чи то був піджак, чи, може, й фрак, не знаю, я тоді на таких тонкощах не знався. Природно, що чимало дівчат-старшокласниць були закохані у такого вчителя. Авторитет його і захоплення ним посилювалися, коли з'явилася чутка, що на попередньому місці роботи Сергій Маркіянович, дізнавшись, що його колега намагався спокусити ученицю, почоловічому йому «набив морду». За такі розборки ніби звільнили його із завуча (чи й директора), виключили з партії й перевели в іншу школу. Хоча ходили й чутки, що був покараний «за націоналізм». Не знаю, чи так це, бо все ж викладання історії не позбавили, але коли пізніше, працюючи в редакції районної газети, я написав про свого вчителя нарис, мій опус, як тоді було прийнято, редактор дав прочитати в райвно (районний відділ народної освіти) і через деякий час повернув зі словами:

– Не схвалили. Якийсь там є за твоїм вчителем грішок. Ну, сам розумієш, щось надто українське.

Треба сказати, що він був тонким психологом, умів передбачати, як складуться долі учнів, хоч робив це з обережністю і гумором. Одного разу жартома передбачив, котрі з дівчат у нашому класі першими вийдуть заміж, і все справдилося зі стовідсотковою точністю.

Мені якось, коли я поставив на уроці запитання про німецькі репарації в СРСР і техніку та обладнання, вивезені після війни з Німеччини, сказав:

– Ти, Володю, якщо ставитимеш такі запитання, або далеко підеш, або дуже погано закінчиш. Ну, мені ти можеш ставити...

Історія, нарівні з українською і російською літературами, географією й астрономією, була моїм улюбленим предметом. До того ж особливість моєї пам'яті така, що я легко запам'ятовував дати і цифри. Тож між Сергієм Маркіяновичем і мною встановився особливий контакт. Він любив зненацька, навіть поза уроком, запитати: а коли було те й те, коли правив такий-то цар або

король? Я спочатку дивувався, а потім долучився до цієї гри. З нагоди закінчення восьмого класу учитель подарував мені товсту, явно не школярську книгу – «Наполеон» академіка Євгенія Тарле, чим неабияк здивував. Він був переконаний, що оберу професію історика, і дуже здивувався й навіть образився, коли довідався, що я хочу стати журналістом.

Уже коли я закінчив школу, ми мали досить тривалу бесіду, під час якої Сергій Маркіянович переконував, що мені треба йти на історичний, навіть похвалився, що в нього на факультеті у Луцьку є знайомі викладачі, яким рекомендуватиме мене як перспективного історика, що мене чекає аспірантура і викладання в інституті. Але цікаво не це, а те, що він, і жодного дня не працювавши в редакції, описав, що я почуватиму, коли стану журналістом («я добре знаю твій характер і погляди», додавав при цьому). І знову його слова підтвердилися майже абсолютно точно.

Не знаю, як би склалася моя доля, якби таки послухався свого вчителя. Що вже тепер казати. Усе ж мене більше тягло до творчості, а не до викладання чи наукової роботи. Щодо Сергія Маркіяновича, то, приїжджаючи в село до батьків, я час від часу зустрічав його. І щоразу помічав, як змінювався мій вчитель, як витонченого, хоч і сільського інтелігента, інтелектуала ставало все менше. Принаймні зовні. Відомо, що сільські вчителі мусять тримати господарство, корову, свиней, курей. Дедалі частіше зустрічав його одягнутого, замість костюма чи легкого плаща, як раніше, у куфайку. Одного разу він посміхнувся сумовито:

– Що так дивишся, Володю? Тепер ось мій фрак, – і вдарив себе по тій же куфайці. – А метелик давно полетів...

Усе ж, гадаю, той метелик лишився в його душі. Метелик різнобарвного світу.

На жаль, доля відпустила йому мало часу, навіть менше шістдесяти літ. З'їв проклятий рачище, хвороба двадцятого, а тепер вже й двадцять першого століття. Завітавши в учительську квартиру після операції (вирізали шлунка), жахнувся, що лишилося від цього гарного, ставного, могутнього чоловіка. Усе ж досі не лише я зберігаю спогади про його уроки – треба було їх бачити й чути. Лишилося в пам'яті, як йому довіряли бути класним керівником старших класів і він за рік чи два робив те, що інші не могли зробити за п'ять. На кожній зустрічі випускників різних літ його згадують по-особливому.

Я не обрав професію історика, але написав кілька історичних романів. Ми назвали сина на честь мого улюбленого вчителя, і Сергій став істориком, як і мій вчитель – інтелектуальним, вдумливим, з дуже великим багажем знань. Час від часу я перечитую «Наполеона» Тарле, тепер уже іншого видання, дев'яностих років. І, здається, чую голос Сергія Маркіяновича: «Пора тобі вже прочитати цю працю. Зрозумієш, що таке справжня історія». Я розумію, тим паче, що цю книгу називають і своєрідним історичним романом, і працею, у якій найбільше історичних відкриттів.

У «Наполеоні» Тарле – легкий стиль, і водночас це серйозне наукове дослідження. Написане в 1935–1936 роках в умовах сталінського терору, після того, як сам Тарле відбув заслання і йому заборонили для збору матеріалу їхати до Франції. Водночас, якщо відкинути дві-три цитати з Леніна, Маркса й Енгельса про Бонапарта, – це робота людини, яка намагалася вільно дихати й аналізувати навіть у ті страшні роки. Якось я замислився: «А може, цей подарунок мого вчителя теж був із підтекстом?»

З підтекстом на майбутнє? Подарувати учню-восьмикласнику працю академіка Тарле!

До речі, у цій роботі Євгеній Тарле, проаналізувавши битви й походи Наполеона, як виявилось, інтуїтивно передбачив наявність кількох листів великого полководця, які знайшли вже пізніше, коли в Європі прочитали цю книгу. За це французи подякували учням Тарле. Чи то його колегам, котрі доклали чимало зусиль. Звісно, не для його популяризації. Європейці не знали й знати не могли, як цінуватиме цю книгу сільський вчитель в далекій Україні.

Подвиги, ордени, перемога

Пригадую, як під час екскурсії «на природу» десь у класі третьому ми побачили у нашій річці Нережі продовговату залізяку, що визирала з дна. Відразу хлопчикам захотілося її помацати, вже й в неглибоку воду полізли. На щастя, те побачила вчителька, нагримала, що то ж, напевне, бомба і треба викликати саперів. Це справді була бомба, один зі слідів війни, від якої тоді минуло якихось п'ятнадцять років. Ще жили в селі з десятків інвалідів тої війни і покалічених вже дорослих дядьків, які хлопчиками необачно торкнулися ось такого небезпечного

«дарунка». Ще шепотілися про останній бій упівців, «бульбашів», біля наших Згоран 1950 року.

Потім не раз доводилося писати про війну і тих, хто воював. Треба сказати, що я завжди з повагою ставився до солдатів-окопників, які справді воювали з нацистами, знали ціну війні й перемозі в ній, і весь час конфліктував з хвацькими тиловиками, «бойцями заградотрядов», котрим попризвоювали наприкінці советського періоду нагород, звань та інших регалій. Кілька разів так звані ветерани (саме так звані) подавали на мене в суд за «образу честі й гідності», за «приниження високого звання ветерана», але до суду не доходило, бо вже на попередніх бесідах із суддями я аргументовано доводив свою думку й розбивав демагогію опонентів. Так було з полковником, котрий похвалився якимось, що під час Корсунь-Шевченківської битви він пропиячив два тижні в штабі, який мав перевіряти, а потім це заперечував, але знайшлися ветерани, котрі таки посвідчили, що говорив... І ще намагалися судитися за розповідь про розмінування людськими тілами мінних полів довкола Берліна, і безглузду загибель танкістів у битві під Луцьком у червні 1941 року, і кілька подібних... Та випадки, про які хочу розповісти, особливі. Вони багато в чому показують, якою була насправді та війна, виграна завдяки перевазі в людській силі, гарматному м'ясі, тому що з втратами не рахувалися, і ще завдяки поставкам США техніки і боеприпасів. Варто тільки згадати цифри: мінімум 27 мільйонів убитими, з яких 21 мільйон солдатів дійсної армії (в тої ж Німеччини – 8 мільйонів загиблих, з яких 5 мільйонів на фронтах). Та я про три разючі розповіді.

Першу почув ще в 70-ті роки минулого століття на Хмельниччині. Усім відомо про подвиг Олександра Матросова, котрий своїм тілом закрити амбразуру німецького кулемета. У Матросова виявилось чимало послідовників. Там досі жив один з них. Так, саме жив, бо дивом лишився живим, одужав після важкого поранення. Був удостоєний звання Героя, про нього писали. Писав і один тамтешній журналіст, який і розповів те, що йому сказав той чоловік-герой «не для преси».

Вони теж атакували висотку, з якої строчив кулемет. І молодих солдатів... посиляли, щоб вони своїми тілами, ціною життя зробили те, що вчинив Матросов. Та солдатики падали, скошені тим кулеметом. Відмовитися не можна було – чекав розстріл за боягузтво і невиконання наказу. Коли на полі вже лежало до десятка трупів і підходила черга на смерть майбутнього героя, він почув голос старшого солдата:

– Синок, якщо вдасться добігти, кидайся на кулемет, закривай дуло правим боком. Ти хлопець он який, може, й виживеш. Останешся, дай Бог, то жити можна і з одною легенею. Ну, з Богом...

Солдат так і зробив. Коли біг, тільки поранило в руку, а кулемет, що вже посіяв стільки смертей, закрив, як і радив той солдат, правим боком. Рота пішла в атаку, хлопця, якого дивом підібрали, відправили в госпіталь. Пролежав там довгенько, але що організм справді був молодим і потужним, то вижив. Одержав Золоту зірку, орден до неї і ще прожив років сорок. Розповідав, як закривав кулемет, як розірвало легеню, все, крім одного, – що повторив той подвиг не добровільно, а примусово, з наказу. Тільки раз прорвало «не для преси». Уже пізніше, в часи так званої перебудови, я прочитав, що подвиг Матросова, по суті, поставили на конвеєр і на смерть ішов за наказом не один той (але єдиний вцілілий) чоловік.

Десь у першій половині вісімдесятих років я отримав журналістське завдання написати про медсестру районної лікарні, яка віддала всі свої заощадження в Радянський Фонд миру – був такий, в Україні його, до речі, тривалий час після керівництва Спілкою письменників очолював Олесь Гончар. Я поїхав, поговорив з жінкою, котра сказала, що віддала гроші, «аби лиш не було війни», бо вона знає, яке то страхіття – війна. Виявилося, що й сама воювала, на війні була медсестрою, притому польовою, пройшла шлях від Сталінграда до Берліна. Коли я спитав, чи має нагороди, відповіла, що два ордени Червоної зірки й медалі. Природно, що я запитав: за що? І тут жінка чомусь знітилася. А тоді сказала:

– Вам розповісти, як треба, чи як було насправді?

– Звичайно, як було насправді.

– А як було насправді, й незручно розказувати, – вона зітхнула. – Ну, та слухайте... Перший орден я отримала якраз першого січня 1944 року. Ми тоді стояли неподалік Дніпра, здається, в Запорізькій області. На фронті кілька тижнів було зимове затишшя. І от тридцять першого грудня мене викликають до штабу полку. А там командир і каже, що надійшла команда кращих жінок відправити до штабу нашої стрілецької армії. Сам і повіз нас. Ну, вже там зустрічає якийсь майор і веде в кімнату. Так і так, каже, будемо разом Новий рік зустрічати, отут в шафі жіноче цивільне вбрання, вибирайте, яке кому підійде. Відкриваємо ту шафу, а там, матінко рідна – плаття, кофтини, туфельки... І намиста на полиці. Аж страшно торкатися, я ж два роки тільки військову форму

й носила.

– І вибрали собі?

– Аякже. Спершу нас у лазню повели, там ще жінки були з інших полків і дивізій. Помилися, а тоді й передяглися. Я собі ситцеве платтячко вибрала, таке, з квіточками. Вдягла, а воно легеньке-легеньке, як та пушинка. І туфлі легесенькі, не те що мої чоботиська. Потім одна одній зачіски поробили і в той новорічний зал пішли. Було там нас зо два чи й зо три десятки жінок. І всі одна одної кращі, так здалося. А офіцерів ще більше. І генерал, командувач армією, зайшов, привітався. Почалося святкування. Чого там тільки не було на столах, яких напиків і наїдків! Пили за перемогу і, ясне діло, за товариша Сталіна. І за жінок, якийсь моложавий полковник сказав: прийде, мовляв, час – і одягнете замість кирзаків туфельки і платтячка. Я теж випила, на той час горілку призвичаїлася пити, без цього на фронті, при стількох смертях, тронутися мона. Вона спершу теж попробувала. Потім танцювали, я й із генералом раз пройшлася, комплімента од нього заслужила, очі, сказав, у мене особливі, на весняне небо схожі. Мабуть, всім, з ким танцював, щось таке казав.

– А може, й не всім?

– Ну, може, й не всім, – вона всміхнулася, замовкла, мабуть, щось своє пригадуючи, а тоді продовжила: – Ранком ще поснідали, а тоді переодяглися. І той же майор сказав, що і вдягачку свою цивільну, й туфельки, і намиста можемо собі забрати, колись ще одягнемо. Я її додому привезла, а перед тим в землянках кілька разів крадькома вдягала. І ніби тягар якийсь з душі скидала. Так хотілося, так хотілося ще більше до тої перемоги дожити.

– А орден? – нагадав я.

– Що ж, орден... Построїли нас, правда, вже тільки з десятків, у військовій формі, генерал вийшов. Подякував за участь у святкуванні, сказав, що знає – ми добре воюємо. Що разом обов'язково перемогу зустрінемо. І що силою своєї влади від імені Президії Верховної Ради нагороджує нас орденами Червоної зірки – найвище, що нам дати може як командувач армією. А документи писарі оформлять. Ми й поїхали, і кілька раз, доки ми їхали, все чомусь мені здавалося, що за машиною дівчина в платтячку біжить, наче то я, та, інша.

Вона знову замовкла, задумалася. Я все ж нагадав за другий орден.

– Я його получила першого травня сорок п'ятого року. Тоді вже от-от мали Берлін взяти, ми, правда, кілометрів сорок південніше од нього стояли. Ну, нас знову повезли до штабу армії, а там до лісу. Цього разу не перевдягали, у формі маівку провели, але тоже з танцями, музикою. Усі були піднесені, раді, бо ж мали от-от Берлін взяти, от-от Перемогу святкувати, а ми до неї дожили... Ну й кільком жінкам після тої маівки той самий генерал, тепер уже він був не з одною зіркою на погонах, а трьома – генерал-полковник – вручив ордени Червоної зірки. – Вона зітхнула. – Ви не подумайте нічого такого, я справді пройшла од Сталінграда до Берліна, не сотні, тисячі солдатів перев'язала, бувало, й на собі виносила з поля бою, два рази поранена була. Раз німці до того місця прорвалися, куди ми поранених знесли, щоб у госпіталь відправити, я мусила автомата в руки брати, і таки відбилися. За те, казали, до ордена представлять. Не дали, де там. І ще два рази, казали, мають нагородити. Нічого. А тут, бач, ніби ні за що дали...

Я заспокоїв, що нагороди вона заслужила. Усією своєю війною. Але й у мене гіркота поселилася. Виходило, що якби не та новорічна ніч і не та маівка, так і лишилася б медсестра, яка справді пройшла майже всю війну, не раз ризикувала життям заради інших, не відзначеною. А тут, бач... Ще один штрих до тієї війни, з якої нерідко писарі, штабісти і тиловики приходили з орденами і медалями, а солдати – просто лягали в землю «за родіну, за Сталіна».

Третю історію почув од колишнього фронтовика з Луцька, котрий дожив до дев'яноста, хоч на фронті мав небезпечну спеціальність – був військовим розвідником. Розповів багато цікавого, але головною була його гірка розповідь про Перемогу. Були вони тоді якраз у Східній Пруссії, неподалік од Кенігсберга. Коли отримали звістку, що війні кінець, раділи, стріляли, а тоді вирішили відзначити. Хтось згадав, що перед тим цистерни захопили, на станції стоять. Кинулися туди, попробували – спирт. Взялися пити.

– Я вже тоже з флягою побіг було, – згадував колишній солдат. – А тут мене за рукав старший за мене чоловік схопив. Не пий, каже, синок, того спирту, чує мое серце, недобре може бути. Я не питиму, і ти не пий. Й іншим таке казав. Я послухався, ще кілька наших, а більшість – де там, одчепися, старий, перемога, радість, війна скінчилася, а ти тут варнякаеш щось таке. Ну й випили... Не той спирт виявився, деревесний, казали. Десь чоловік сорок померли в страшних муках, а більше сотні – каліками zostалися. Найбільше – осліпли. Хто без очей додому поїхав, а хто й стрілявся. Отака була перемога.

Наведені тут факти тільки штрихи до минулої радянсько-німецької війни, частини Другої світової. Але вони показують, що поряд зі справжніми героями насаджувалися нелюдські ідеологічні міфи і героями ставали ті, кого змушували вмирати заради самих міфів, як кілька сотень «Олександрів Матросових», так звані панфіловці, нещасна фанатичка Зоя Космодем'янська, котра палила лютої зими селянські хати, втілюючи в життя сталінську тактику «випаленої землі», піонери-герої, діти, життям яких жертвували без гризот совісті... Табу було накладено на помилки командування Червоної армії, на те, як гнали беззбройних новобранців з цеглинами в руці в атаки, на масове мародерство советських солдатів, а особливо офіцерів у Німеччині, гвалтування щойно звільнених в'язнів-жінок гітлерівських концтаборів. На ешелони награбованого, котрі вивозили Жуков і менші «жукови». Можуть сказати – а що робили нацисти на нашій землі?! Так, робили, але це не означало, що треба відповідати тим же...

Про війну, природу війни написано дуже багато. І в давні часи, і тепер. І ще писатимуть, бо війни не стихають. І їхнє гірке відлуння довго звучить у пам'яті. Можна, звичайно, добросовісно і скрупульозно зібрати цитати й роздуми від Конфуція і до теперішніх днів про війну і додати до цього сюжет з нашого часу, як зробив недавно відомий письменник. Можна гранично правдиво, аж до морозного натуралізму, зобразити війну і людину на війні, як у романі Віктора Астаф'єва «Прокляті і вбиті». Можна високохудожньо подати, що відчуває людина, яка пройшла війну і залишилася живою, як це показали Ернест Хемінгуей, Еріх Марія Ремарк, Вільям Фолкнер, Генріх Бьолль та ще десятки пристойних письменників. Можна писати кон'юнктурні твори, що тепер процвітає в Україні, прикриваючи художню безпомічність патріотизмом (я ж пишу про АТО!). Усе можна. От і я написав про випадки, які не витравити з пам'яті.

Солдат, який закриває за наказом тілом амбразуру і перед тим слухає пораду старшого, як зробити, щоб лишитися живим.

Чи нагородили тих дев'ятьох чи десятих, котрі не добігли до кулемета теж за наказом і впали, скошені кулями?

Не знаю. Навряд. А якби й нагородили...

Жінка, котра ніяковіла, розповідаючи про свої ордени, хоча чесно пройшла війну...

Генерал, який влаштував новорічне свято з жінками на тій проклятій війні...

Солдати, що померли в страшних муках або ж лишилися сліпими, вже святкуючи перемогу над ворогом, бо випили технічного пійла...

А ще тисячі вояків Червоної армії, офіцери і навіть один генерал, які, лишившись в оточенні, пішли воювати з нацистами в УПА, а після нового приходу червоних заявили, що далі хочуть воювати, уже на фронті, й були розстріляні своїми ж або в ліпшому випадку відправлені в Гулаг чи штрафні батальйони...

Командувач фронту, який особисто розстріляв командира танка тільки за те, що той не дав йому дорогу, і товариш розстріляного, який наводить танкову гармату і навздогін стріляє по генеральському «доджу», вбиваючи молодого перспективного генерала, що міг стати й маршалом...

Солдат, котрий потрапляє в полон у перший день війни і, пробувши майже чотири роки в німецькому таборі, після того потрапляє в табір на Крайній Півночі й там мучиться ще довгих десять років і вмирає од розриву серця на порозі батьківської хати...

У яку філософію про війну це вкласти?

Де місце кожного з них у тій страшній мозаїці війни?

Колись, ще молодим, я написав роман, потім безжально порізаний і відредагований у видавництві, на основі реальної історії двох братів, яких батько, колишній «капезеушник» (член КПЗУ – Компартії Західної України) відправив навздогін Червоній армії, бо боявся, що німці розстріляють їх. Хлопці армію наздогнали, потрапили в полон, з якого один втік, а другий згодом пішов на співробітництво з німцями. Його заслали як агента в партизанський загін, а там викрили й розстріляли. Брат, пройшовши фільтри, як «западенець» був відправлений в тил, коли зросла потреба в гарматному м'ясі, знову мобілізований. Він загинув під Берліном, в останній день війни. І ось в реальному житті через багато років знайшлася нагорода молодшому братові. Оскільки ні його, ні брата, ні батька вже не було в живих, вручили батьковому братові. Років через двадцять син цього брата загнав орден на базарі.

Які слова спадають вам на думку?

Се ля ві? Все йде, все минає? Чи щось інше?

А ще я почув, а потім прочитав, історію, як у тисяча дев'ятсот сорок сьомому році за наказом Сталіна і Берії збирали докупі безногих і безруких інвалідів тієї переможної війни, щоб вони не псували своїм виглядом і жебрацтвом радянські міста, і вивозили спершу в спецінтернати, а потім топили в Ладозькому озері й Білому морі. Так загинуло більше сотні тисяч героїв. Так-от, один з тих нещасних, відчуючи, що пахне чимось недобрим, на баржі зняв ордени й медалі й попросив лейтенанта держбезпеки, щоб той переслав нагороди в музей його рідного міста, бо в самого не було ні кола, ні двора. Емгебіст спершу запевнив, що нічого з ними не станеться, просто прогулочка на баржі по морю. Потім сказав:

– Ладно, черт с тобою, давай свої побрякушки. Так и быть, отошлю.

Звісно, не послав. Коли каліки з орденами і медалями (і без них) пішли на дно годувати північних рибок, слідом за ними пожбурих і «брязкальця».

Але це ще був не кінець цієї історії. Один із орденів ковтнула велика біломорська рибина. А її виловив місцевий рибалка-п'яничка. І почав розказувати товаришам по попойках у місцевій «столовій» про чудасію. Доки не дорозповідався. Вночі забрали, а через пару днів пішов теж на дно. Орден лишився в сейфі начальника тамтешнього емгебе. Потім він його, вийшовши на пенсію, вішав на груди під час парадів 9 травня. Знатний був орден – «Отечественной войны» другого, а може, й першого ступеня.

Через три роки потому відбулася подія менш помітна, менш ніби трагічна, хоча це як дивитися... Тим більше, що стосувалася вона мого рідного дядька Павла Лиса. Він був мобілізований у серпні 1944 року, пройшов через всю Польщу і частину Німеччини. Був двічі поранений, мав кілька бойових нагород. Вернувся через два роки додому, одружився, народився синок. Та бачив колишній солдат – щось воно не те робиться... А особливо, як стали заганяти в колгоспи. На хутір, куди пішов у приймаки, навідувалися хлопці з лісу, повстанці. Давав їсти, а потім і почав завдання їхні виконувати. Одного разу, це трапилося у липні 1950 року, хутір, коли там були упівці на чолі з легендарним у наших краях повстанським ватажком Пилипом Чехурою, оточили емгебісти й солдати. Зав'язався бій, після

якого хутір взяли, а дядькові дали 25 років таборів. Відсидів, правда, лише шість, восени пам'ятного п'ятдесят шостого вийшов.

Досі пам'ятаю останній його приїзд у часи перебудови. Сидів старий дядько на колоді біля хати мого покійного тата. Балакали, і дядько тихо сказав:

– Знаеш, Володю, що найобідніше... Мої ж нагороди забрали, як мене арештували. І не віддали, зарази. А там же й медаль «За відвагу» була. Я ж її кров'ю заробив.

Дядькові повна реабілітація прийшла через два дні після його похорону. У грудні 1993 року.

Але про найбільшу радість од нагороди розповідав тато покійний Сава. При станції Сарни, де він працював після війни, був буфет. І навідувався туди регулярно такий майор Макаров. Як вип'є, бувало, розповідав тато, хвалитися починав, як колись на війні його удостоїв не хто-небудь, а сам «маршал победы», Жуков себто. Навідавшись на їхній фронт і побачивши якесь нехлюйство, схопив велику палицю, що валялася на землі, і ну гамселити офіцерів, зокрема й майора Макарова. Аж сльози виступили, коли розповідав:

– Представляєте, ребята, меня сам Жуков отлупил. Сам Жуков! Это для меня память лучше любой награды, любого ордена.

Ісус: Боже і людське

Про Ісуса Христа справедливо написано дуже багато, певно, чи не найбільше, ніж про будь-кого, хто жив на Землі. І як про людину. І як про Бога. Він не тільки дав людям нову віру, змінив мораль давнього світу, а й принципово по-новому збудував фундамент людських і суспільних стосунків. Як люди використали ці настанови – то вже інше питання. Говоримо не про художні твори, скажімо, знамениті романи Казандзакіса, Мейлера, Сарамого та ін., котрі ризикнули вивести образ Сина Божого і Сина Людського – то вже їхні авторські фантазії і їхнє бачення. Так само, як і в численних кінофільмах і на картинах. Навіть у роботах богословів.

Якщо ж вчитатися в усі чотири Євангелія, то побачимо, що тут Ісус постає переважно як Бог. Уже в дванадцятирічному віці він заявляє про свою належність Отцю. Пізніше впевнено починає проповідувати, з великою силою веде за собою учнів, творить численні дива, зокрема годує п'ятьма хлібинами і двома рибинами велику кількість людей, перетворює воду на вино, йде по воді, спиняє бурю, оздоровлює хворих і оживляє мертвих, виганяє торговців з храму. Упевнено пропонує свої рецепти вирішення моральних проблем. Його мова рішуча, образна, часто притчова, але здебільшого безапеляційна. Навіть в одній із найзнаменитіших сцен Святого Письма з динарієм кесаря – це не тільки мудрість, не тільки відділення меркантильного від духовного, а й знання того, що після такої відповіді представники церковної і світської влади дадуть ще можливість продовжувати проповіді в людській подобі.

Слова «Хто без гріха, хай першим кине в неї каменем» також промовляє Бог, який добре знає про людську природу. Ісус же й відає наперед, що станеться з ним самим, людством і окремими людьми, як поведуться його учні, про їхню зраду і своє воскресіння. На хресті Він не просто просить свого учня потурбуватися після Його смерті про матір, а впевнено визначає: ось це надалі твоя матір, а це – твій син. Так само впевнено заявляє розп'ятому розбійнику, який повірив у Нього, що той буде вже сьогодні з Ним у Царстві Небеснім.

І лише тричі Ісус проявляє себе як звичайна слабка людина. Ба, більше, виявляє страх перед майбутнім і зневіру в тому, що відбувається саме зараз. Перший раз, коли просить Бога, якщо можна, пронести повз нього чашу, себто позбавити майбутніх страждань і випробувань.

Це каже вже не Бог, який знає, що страждання тимчасові, а після них Він воскресне, а саме людина, котра боїться цих страждань.

Вдруге – коли змучений катуваннями Ісус падає і не може далі нести хреста. Як безсила, геть розтерзана людина, а не Бог, якому під силу й не такі дива. Невже Богом бути легше?..

Втретє – перед своєю земною кончиною, у суперзнаменитому зойкові: «Отче, навіщо Ти мене покинув?» Це запитання й докір, яке постане в майбутньому після Голгофи в мільйонах варіантів – саме людини. Це розпач і людське благання про порятунок.

Мені особисто такий Ісус найближчий.

Людині можна і треба співчувати. А Богові?..

Хіба у Його величезній неосяжній самотності.

Утім, саме самотній людині найчастіше є про що розмовляти з Богом. У всі часи – давні й теперішні.

Відчинені двері

Мабуть, найбільший жах і розгубленість у своєму житті я спізнав, коли одного разу подумав, що фраза з Книги Буття – «І Бог на свій образ людину створив, за образом Божим її Він створив, як чоловіка та жінку створив їх» – означає не зовнішню подібність людини до Бога, вже висміяну атеїстами і вільнодумцями, а те, що Бог створив людину не стільки за зовнішньою подобою, як за своєю внутрішньою суттю. Зі всіма гідними рисами, здатністю до співчуття й розуміння, але й із недоліками і складнощами, навіть підступністю і жорстокістю. Та коли жах від такої еретичної (чи ще гірше) думки розвіявся, я раптом подумав, що, по суті, вламуюся у відчинені двері. Бо цей вислів означає: доводити очевидне, те, що вже відоме.

Варто лише пригадати численні сцени зі Старого Заповіту, найперше з П'ятикнижжя Мойсея, де Бог не тільки сам каже, що він суворий, вимогливий і, ба, жорстокий, а й вимагає принесення численних жертв, ще й описує, що то має бути – як доказ любові й покірності Йому. Чого варті страждання й та ж покірність Авраама, у якого Бог забирає геть усе, і найближчих людей також, щоб пересвідчитися, чи він Його любить. Так, Бог вимагає від людини високих моральних якостей, але за умови абсолютної покірності й любові до Нього як Бога. Він промовляє устами пророка Єремії: «І буде, як скажуть до тебе вони: куди підемо? То скажеш до них: так говорить Господь: хто на смерть – на смерть, і хто на меч – на меч, і хто на голод – на голод, і хто до полону – в полон...» (Єр., 15—2).

І саме такого Бога шанують і поважають євреї. З його іменем вони йшли колись у вавилонський полон, у єгипетську неволю і виходили з них. Коли ж були знову вигнані римлянами з батьківщини і розсіяні мало не по всій Землі, то забули свою мову іврит (пізніші мови сефарді й ідиш виникли на основі іспанської й німецької), але вперто берегли віру і звичаї. Той, хто каже тепер, що християнська віра – юдейська, не знає чи не хоче знати, як не сприймали і не сприймають юдеї Христа, головне як Бога, котрий страждає і співчуває, розіп'ятого, як саме за ці страждання (Бога!) висміювали Христа і християн. Казали: «Що ж це за Бог такий, якого можна навіть бичувати?»

З іменем свого грізного суворого Бога вони йшли по чужих світах, а в час Голокосту – покійно в табори й газові камери, часто тисячами під охороною десяти чи й п'яти солдатів. Здавалося б: кинься ця маса – змете, розтопче тих нещасних есесівців. Але ні. Повстали лише в двох гетто – варшавському і литовському, раз – в Аушвіці (Освенцимі), та й то радше з відчаю.

На запитання, чому такі покійні, ви ж хитрі, все вмієте і знаєте, відповідали: все у волі Божій, значить, так треба.

Ті, котрі вижили, збудували, відродили нарешті свою державу. І яку державу!

А ті, які не вижили?

Відповідь на це запитання все одно буде наша, а не їхня.

Щоправда, були серед них не лише ейнштейни, ньютони, ротшільди й абрамовичі, а й такі, як знаменитий Тев'є-молочар із циклу оповідань Шолом-Алейхема, який кілька разів звертався до свого Бога: «Господи, навіщо все це?», маючи на увазі несправедливості життя і світу довкола.

Але, може, він і був молочарем, таким же бідаком, як і українці, з якими поруч жив, бо ставив такі питання, по суті, дорікав Богові?

Від цього питання, цієї думки хочеться піти й відчинити двері. Двері у світ, такий складний, нестерпний, та все ж прекрасний. І раптом думаєш: а двері ж уже відчинені...

Уділ

Розгадування кросвордів – мое давнє захоплення. Страшенно подобається гра, коли потрібно знайти оте єдине слово, яке відображає певне поняття. Начеб саме його тобі не вистачало у розумінні світу, плину життя. Або просто пограти, щоб сказати собі: а я все-таки це знаю! Не люблю кросворди, сканворди і тому подібне, де не треба шукати резервів свого мозку, знань, а в яких зашифровані слова на зразок якоїсь майже нікому не відомої маленької річечки у Львівській чи Полтавській області, суто професійного, технічного чи медичного терміна або (було й таке) департаменту в Колумбії, про який не знав і той, хто складав, поки не знайшов його в атласі чи енциклопедії. Уявляю, які похмурі люди – автори таких кросвордів!

У черговому кросворді натрапляю на визначення – «доля (застаріле)». Як і в слові «доля» – чотири літери. Здогадуюся, що то «уділ». Начеб і калька з російської, але пригадую, що давні українські автори його також не цуралися.

А ще в іншому кросворді зустрічаю «князівський...». Ставлю – уділ. Підходить.

Задумуюся: доля як уділ, як те, що комусь (князеві, поміщикові, селянинові чи тобі, грішному) вділено. Раптом пригадую почуте якось на базарі від немолодої вже жінки. Вона захоплено розповідала, як їй пощастило: несподівано повернулася з міста, де пропрацювала сорок років прибиральницею, у село, а там їй дісталася за заповітом від покійної тітки частина чималого городу. Має й половину хати, яку викупила в двоюрідної сестри. І тепер вирощує на тому городі і цибулю, і моркву, і бурячки, і кріп. І ото продає. «Не сумлівайтесь – все домашнє, свіже, своє, без отих нітратів. Купуйте». А їй є якась копійчина до пенсії. І так шкода жінці тих людей, котрі не мають своєї грядочки.

«Ну от, дістався людині свій уділ», – подумав я тепер. Як і мільйонам інших. Якщо йти за логікою цієї жінки і взагалі розглядати долю, як уділ, то що ж дісталось мені, яка така грядочка? Нема... Нічого. Хіба аркуші паперу. Малесенькі грядочки, на яких я висаджую, висіваю, замість насіння моркви, бурячків, кропу, цибулі і чого там ще корисного для людей, літери, які складаю у слова.

Ледь не сказав – сумний мій уділ. Та раптом подумав і усміхнувся.

Дідько візьми, та ж ті слова складаються в оповідання, есе, повісті, романи, п'єси, у книжки, які видають і також продають, як урожай з бабусиноного городу-уділу. І люди купують, навіть нав'язувати не треба. Виходить, моя ділянка також дає урожай, за який навіть дякують читачі. Літери, слова нічим не гірші за моркву і кріп до супчику і борщику.

Як тут не повеселішати!

Ну от, ви, напевне, подумаете, що я іронізую. Аж ніяк. Навіть тішу себе думкою, що мій уділ-наділ можна було б прирівняти до князівського. Отака гординя! Хоча чим гірша та ж бабуса за якусь там княгиню, котра за все своє життя нічого не виростила?

Та жінка розповідала, що вона вже не може без своєї ділянки, на якій «все проізрастає», як казала бабуса Олександра Довженка. Від внука тієї знаменитої бабусі проізрасли безсмертні фільми, кіноповісті, п'єси, болючі й водночас філософські щоденники. І від нас щось таки проізрастає. Такий уділ, сиріч доля по-старовинному. А може, і тепер не застарілому...

Рожеві кульки

Ця сценка час від часу постає перед очима. Я тоді йшов до гастроному, який уже став супермаркетом, але чомусь і досі має неофіційну назву «На Чехова», хоч та вулиця розпочинається неподалік, з другого боку центрального проспекту, на якому він розташований. Пішов навпрошки, через двір між кількома багатоповерхівками. І раптом побачив, як назустріч прошкує чоловік років сорока, а може, й трохи більше, з тих, судячи з вигляду, кого називають бомжами, або по-новітньому, суто по-українськи – безхатками. Їх чимало тепер у нашому славному місті, зрештою, як і повсюди. Але цей...

Цей ніс на ниточці рожеву повітряну кульку. Мовби якийсь дітвак. І коли я поглянув на його обличчя, то побачив, що воно випромінює таку замріяну радість, таке щастя, що мені стало не по собі. Так радіти й нести всього лиш рожеву кульку!

Пройшовши трохи далі, я побачив біля контейнерів зі сміттям чоловіка й жінку також бомжуватого, чи то пак безхатківського вигляду.

– Слухай, а може, ми його обідили? – сказав чоловік, який рився у смітті. – Хай би був ще щось узяв.

– Хватить з нього й того шарика! – відрізала жінка. – Це ж не його територія. Хай буде довольний, що ще не побили. Бачив, яким він щасливим пішов?

Так я довідався, що і контейнери з відходами, і території, на яких вони стоять, також поділені. А ще, що можна бути щасливим не тільки від дорогої шуби чи іномарки, а й від звичайної рожевої кульки.

Я тоді написав невеликий матеріальчик на цю тему і спробував надрукувати його в газеті, у якій пропрацював понад три десятиліття. Та головний редактор, уже покійний, сказав, що не розуміє, заради чого я це написав і навіщо описувати, як якийсь бомж радіє рожевій кульці... «Он є суспільно важливі проблеми – про них і пиши». Не надрукували, то й не надрукували. Але час від часу та картинка пригадувалася, особливо коли бачив, як порпаються у таких контейнерах доволі молоді, ще повні сил чоловіки.

А оце не так давно дізнався із всюдисущого Інтернету, як один з наших суперреформаторів відзначив з найближчими друзями у фешенебельному київському ресторані свій перший мільярд доларів, нажитий, як казав герой Михайла Булгакова, втілений у популярній кінокомедії Леонідом Гайдаєм і Володимиром Етушем, «непосильним трудом». Чиновницько-реформаторським.

А слідом за цим повідомленням на одному з телеканалів промайнуло інше: люди, які йшли вранці на роботу, помітили на дереві чоловіка, бомжа-безхатка. Бідака просив, щоб його зняли, бо сам не може злізти.

Коли прибули рятувальники і таки зняли, чоловік розповів, що поліз туди за... рожевою кулькою. Учора ввечері сидів на лавочці у сквері і раптом побачив, як летять повітряні кульки – багато-багато. І одна з них застрягла у гіллі. І так йому нестерпно захотілося мати ту кульку, що поліз за нею на дерево. Вилізти то виліз, але дістатися до кульки не вистачило сил, та ще й сам застряг. Кумедна ситуація.

Та тут я пригадав, як у тому повідомленні про шабаш з нагоди першого мільярда зелених «реформаторських» писалося, що там не тільки лилися ріками шампанське й коньяки, виголошували тости за столами, що вгиналися від напоїв-наїдків, а й наприкінці випустили в небо сотні повітряних кульок. Може, саме одну з цих кульок і захотів дістати з дерева нещасний безхатко? Ні, за датами начебто не збігається. Але хіба у нашій солов'їно-калиновій країні мало отаких вечірок, де не тільки салютують мільярдам і мільйонам, всіляким обладкам, але й випускають у небо тисячі рожевих кульок?..

Шлях равлика

Не раз доводилося в парку бачити равликів, розчавлених чи то людською ногою, чи колесом авто – тут по-дикунськи інтенсивний рух машин до пляжу на березі річки Стир, іподрому, який розмістили на місці старого стадіону для всіх, зокрема підлітків, а також до протестантської церкви, яка розмістилася також у парку, як у місті кажуть – ще одного бізнесового проекту.

Що спонукає цих маленьких істот переповзати на інший бік? Прагнення щось там побачити і пізнати? Равличний суїцид? Просто бажання рухатися? Сподівання на ліпшу поживу на тім боці? Спитати б равлика, так не відповість. До того ж я не вмію розмовляти з равликами. І тут спадає думка: а раптом це гинуть равлики (чи равлички), котрі поспішають на побачення з собі подібними... Чи поволечки повзуть у пошуках кохання, а може, й просто спорідненої равличної душі? І гинуть...

Що ще я знаю про равликів? Хіба те, що на них полюють, збирають і здають в ресторани (вже і в нас) або заготівельникам, котрі доправляють їх за кордон. Виник своєрідний «дрібний равличний бізнес». Самі наші люди поступово привчаються їх їсти. Якщо так піде, то в українських равликів незавидна доля. Дуже незавидна.

Одного разу я зустрів у парку хлопчика, який простував алеєю і придивлявся до чогось. Раз у раз нагинався, потім зникав у заростях і знову з'являвся на алеї. Я зрозумів, що він шукає равликів, котрі виповзли на доріжку, якою ходять люди, і рятує їх од можливого розчавлення. Правда, я подумав, чи не позбавляє він таким чином равликів їхнього шляху і свободи вибору взагалі. Але то я вже

міркував, як людина про людей, а не про равликів.

Ага, мало не забув. У селі, що неподалік Луцька, мешкала поетеса. Геть не пристосована до життя, яке її оточувало, авторка віршів у старовинному стилі, проте з досить цікавими образами. Встигла видати дві збірки. За характером була дуже колючою, з тих, що їх називають «хронічними правдолюбамі». Наживала аж до самої передчасної смерті (відправив у інші світи цукровий діабет) собі ворогів публікаціями в газетах про всілякі життєві негаразди, про людське нехлюйство і необов'язковість. А ще написала кілька мініатюр про равликів. Про те, як вона любить ними милуватися і спостерігати за їхнім неквапливим рухом, шляхом, який їм одним і відомий.

І звісно, вона з її вдачею не могла не написати про розчавлених варварами-людьми бідолашних равликів у тому ж нашому парку. Пропонувала якось захищати нещасні створіння. Дехто над тою заміткою чи своєрідним міні-есеєм посміювався.

Якось мій колишній колега по роботі відверто запитав у неї, як у такій колючій особі зі «скверним» характером уживається чутливість, вміння створювати гарні образи і любов до равликів.

– А знаєте, що я роблю зі своїми колючками? – відказала вона. – Я їх збираю і віддаю равликам. Вони їх ховають у траві, так що я й сама не можу знайти.

Так, звичайно, могла сказати тільки поетеса. Яка захищала і, здається, розуміла равликів, та все ж не знала, куди пролягає їхній шлях. А може, і знала, тому так передчасно й полишила цей недосконалий світ.

Що нагадує...

Вимоги ідеалістів і максималістів до звичайних людей, якими вони є, нагадують тренера зі стрибків у висоту, котрий підводить стрибуну-першорозрядника до планки, встановленої на рівні світового рекорду чи результату майстра спорту міжнародного класу, і каже: «Стрибай, а як не перестрибнеш – то ти сволота.»

Виправдання наших політиків, чому не йдуть реформи, чимось нагадують слова чоловіка з анекдоту, котрого вранці побачила жінка під порогом біля дверей і запитала: «Ти що, тільки-но прийшов?» Той відповів: «Ні, ще ввечері. Я дзвонив, а ти не відчинила». – «А то був ти? Я ж питала, хто там». – «А я тобі пальцями показував, що то я».

Твори деяких письменників нагадують лева, який вполював тільки мишу і вдає, що наївся. Хоч насправді йому вельми хочеться їсти, от тільки вполювати щось більше не мав змоги і сили. Не зумів, бідака.

Чоловік надibuє знайомого, пригадує, де той працює, де вони зустрічалися, навіть про що розмовляли, але не може пригадати, як його звуть. Зрештою таки просить нагадати, як ім'я чи й прізвище знайомого. Той називає не своє, а перше, що спало на думку. Радий співрозмовник чемно дякує. Нічого не нагадує? А дарма. Скільки в нас лишається нездійсненого. Не розгаданого проти нашої волі, починаючи від кросворда, якого до кінця не розгадали, і закінчуючи важливим проектом чи текстом. Мав щось зробити... Заглянув у відповідь... І ніхто не винен, що не зміг, як не винен, що не зміг пригадати ім'я знайомого. А той назвав не своє.

Дзвінок серед ночі зі словами «Ой, пробачте, я, напевно, помилився (помилилася) номером» викликає найчастіше роздратування, і після такого дзвінка довго не можеш заснути. Думаєш: «Чого йому треба серед ночі?» А треба таки було, і, як раптова блискавка серед ночі, дзвінок спалахнув і згас. Нагадав, що хтось не спить, комусь треба телефонувати. Але ми сердимось, що розбудили, і це нагадує непоясненну тривогу і гасне, тільки не вночі, а посеред білого дня. Іноді думаєш: «І чого я спинився?»

Машина, що летить назустріч і якій ти мусиш поступитися дорогою, парадоксально нагадує час, що вже промайнув і в який не можна повернутися. Лишень згадати, що було і так само промчалось повз. І ти поступився йому дорогою.

Як часто деякі люди нагадують ловця вітру з казки. Ось він стоїть посеред дороги чи серед поля і розставив руки. Вітру не спіймати. І мало хто зізнається, що не просто розставив руки, а ловить саме вітер.

Письменник, що створив епізод, сцену, яка шокує, тільки заради того, аби шокувати, нагадує дитину, котра пускає мильні бульбашки і сподівається, що якась із них таки не трісне. Хоча буває, що бульбашка довгенько летить.

Людина, яка не прочитала за життя жодної книжки, нагадує того, хто не хоче вранці розплющити очі, сподіваючись, що ранок ще не настав. Або боїться розплющити, бо ж невідомо, що побачиш.

Політики (і журналісти), котрі намагаються виправдати недолугі, явно провальні дії влади, псевдореформи, шукають для цього якісь аргументи, нагадують тих критиків і літературознавців, котрі намагалися хвалити слабеньку поемку-казку Максима Горького «Дівчина і смерть». Колись наприкінці двадцятих чи на початку тридцятих років Йосиф Сталін зробив на виданні цієї казочки напис: «Девушка побеждает смерть. Эта вещь сильнее „Фауста“ Гете». Чи то через свої своєрідні, прикладні погляди на літературу не зміг оцінити, чи вирішив зробити приємне Горькому, який щойно повернувся у СРСР. Чи надумав посміятися над ним, а заодно над тими, хто не зможе обійти такої високої сталінської оцінки і муситиме якимось її виправдовувати. І виправдовували, і писали хвалебні статейки, і вигадували казна-що аж до смерті Сталіна. Одні тому, що хотіли заслужити, урвати за похвалу слів вождя щось і собі, і часто уривали, інші – просто зі страху. А потім враз замовкли, наче не було такого твору й напису Сталіна.

Моему колишньому колезі-журналісту людське життя нагадує листок, що, відживши свій вік, падає на землю. Іншому знайомому життя нагадує подорож у темряві на машині з вимкненими фарами. А ще одному – політ птахів, які мусять приземлитися. А Шекспірові воно нагадувало бурмотіння ідіота, незрозуміле й сповнене люті й шалу. Але ж які глибокі твори він створив про це бурмотіння, про цей шал! Та й хтось же помічає, як падає листок. Хтось милується польотом птахів. І навіть всі ці вислови нагадують – людина таким чином осмислює своє

життя. І життя інших. Різноманітне й коротке.

Травинка

Я не раз міркував: з чим порівняти те, що ми називаємо безсмертям нашої душі? Особливо важко стало знайти визначення після того, як в результаті довгих, напружених і болючих роздумів я дійшов висновку, що після смерті людини її мозок просто вимикається, наче комп'ютер, який своє відпрацював і остаточно зламався. Або господар вирішив, що він придбає іншого, кращого, досконалішого, а цей вже йому не потрібен. Разом із комп'ютером (як і мозком) гине маса всілякої інформації, яка була в ньому. Частина її, очевидно, потрапить у новий комп'ютер (якщо потреба в ньому буде), частина пропаде. А уявімо, що власник комп'ютера раптово помирає, як недавно помер один наш письменник. Переходив вулицю – бац! – і впав, сповнений планів і задумів, турботою про дачу, яку облаштовував. Лікарі «швидкої», котрі, треба сказати, прибули цього разу оперативно, даремно хвилин сорок намагалися завести його двигун – серце, що раптом відмовило.

Де ж ділася інформація з його персонального комп'ютера? Мається на увазі й справжній, а не умовний прилад, і комп'ютер-мозок. Зникла, окрім тієї, якою до своєї смерті встиг поділитися з іншими людьми?..

– А як же за такого визначення з душею? – питаєте ви. У самому запитанні найбільше людське прагнення – безсмертя.

І найбільша людська ересь – Бог безсмертний, то і я такий. Лишиться пам'ять про цю людину, обов'язок її поховати, сказати добрі слова, якимось упорядкувати спадщину. Взагалі, ціла низка операцій. Наше духовне. Те, що й робить людьми. І все? Ні, не все, бо думка б'ється крізь трагічне розуміння, крізь оте визначення, що стало назвою відомої п'єси американського драматурга – «А далі – тиша»... Тиша начеб оживає, невидима і тривожна, хоча (будьмо мужні) тиша тільки й лишається з тим, хто відійшов.

Можна бути метафізиком і вірити у щось невловиме, незрозуміле, непоясненне, непізнане, яке є і з тобою. Одним словом, у ту нематеріальну субстанцію, що й означаємо як душу. Мені теж так хочеться, щоб було оте непоясненне.

Тремтливо-очікуване. Яке є і буде.

Щоб існувало ще щось, крім нашої пам'яті, яка справді є, доки існуємо ми. Яка передається іншим, вже без нашої участі.

Все одно завжди існуватиме хоч крихта надії, для якої ми шукатимемо пташку, котрій би ту крихту згодувати. І щоб пташка полетіла, насичена саме цією крихтою.

То, може, безсмертя душі порівняти з пташкою, яка летить? Але вона все одно десь приземлиться. Або зникне з наших очей. Правда, можна уявити, як вона летить далі.

І все ж безсмертя душі геть нематеріальної я порівняв би з травинкою, котра проростає на якомусь майдані чи вулиці, крізь щілину між плитками або ще краще – крізь асфальт, пробиваючи сіру чи чорну товщу.

Ось вона вистромлюється – тоненька, тендітна. Добре, якщо відразу зігріє, дасть енергію сонце чи покропить, допомагаючи рости, дощик. Але навіть коли їх не буде, травинка ростиме. Бо інакше для чого вона шукала щілинку між плитками чи, більше того, пробивала асфальт?

– Який сьогодні день? – питає травинка.

– Понеділок, – чує чийсь голос.

«Тиждень тільки починається, – радісно думає травинка. – Є час жити, рости».

А втім, так думає, так пише автор цього есею. Бо сьогодні справді понеділок. Травинка ж просто росте. Неминуче росте. На неї наступає чийсь чобіт, а може, черевик. Але вона випрямляється. Бо... Бо мусить випрямитися. Вона вже частинка всього живого на цьому світі, а отже, і власне світу. І чогось більшого... Більшого за світ? Але ж більшого нібито бути не може. А раптом може?..

Травинці світ, у якому вона росте, здається величезним, незмірним, як людині Космос.

А втім, вона теж частинка неосяжного Космосу, ця манюсінька травиночка, хоч і не усвідомлює цього. Бо й земний світ для неї надто великий. Хоч їй і добре у ньому.

Що ми знаємо про ту травинку?..

Я починав це писати, коли світанок тільки-тільки прокльовувався за вікном, ще не чітко було видно перші літери. Чому я почав писати? Бо не спалося і треба було щось робити.

І приємно думати, що десь росте травинка, яка матеріально уособлює безсмертя душі, хоч за однією зі світових релігій вона, травинка, душі не має, як і всяка рослина чи й тварина. То її можна топтати, і не варто шкодувати, як недавно казав один священик про бездомного пса. Якщо можна топтати і не варто шкодувати, то щось зникне у великому, але крихкому ланцюжку буття. Так іноді людина намагається розтоптати душу іншої.

«Я просто собі расту», – повідомляє світові травинка.

Повідомляє власне фактом свого росту. Вчора ми були на могилі моєї сестри Галинки, котра покинула за присудом долі цей світ так рано, лишивши сиротами двох малих синів. Я дивився на її портрет на хресті – молоді, вродливої, усміхненої – і гнав думку, що вперто лізла до голови: «Яка сестричка зараз там, під землею?» І подумалось про її живу й безсмертну душу.

За вікном уже не світанок, а справжній ранок. Світить яскраве сонце, приносячи тепло, якого цього року осінь позичила в літа. А я ловлю себе на думці, що жду – на край лоджії ось-ось сяде пташка. Де ти, пташко? Десь же вона є...

Біле на білому

Є мистецтво, яким не лише захоплюєшся, але й перед яким розгублюєшся, коли доторкаєшся до нього, і ще більше бентежишся, коли пробуєш про нього розповісти. Для мене такою є вишивка білим по білому – давній, рідкісний і доволі загадковий різновид вишивання. Першим, що подумав, коли побачив таку

вишивку сестер Світлани (на жаль, уже покійної) й Галини Махонюк, волинянок із села Овадне Володимир-Волинського району: як це можливо? Як можливо, щоб таке вишивання (білими нитками на білому полотні) було й видно й щоб воно справляло таке неймовірне враження. Зрозуміло, коли червоний, червоний і чорний, інші кольори на білому тлі, але білий на білому... Слідом за тією думкою: «Як це можливо?» – прийшла інша: «Хто перший до цього додумався?» і визначення – ніжна досконалість. Потім – зворушлива досконалість. Ці слова були бентежною правдою, але нічого не пояснювали...

Орнаменти у вишивках білим по білому були ніби й схожі на інші рушники, вишиті сестрами, і в той же час надзвичайно оригінальні. Неповторні. А може, таке враження створює спосіб вишивання? Ось ніби лінії, відтворені нитками, протягнуті голкою, шукають одна одну, шукають інші лінії. Мовби навпомацки, наосліп, наче щось тільки тобі потрібне, шукаєш серед білого-білого снігу чи серед білих пелюсток квітки інші пелюстки, особливі. Відома мисткиня пояснювала мені й іншим, як це робиться, як створюється така вишивка. Але це було так, наче спробувати пояснити природу дива. Отак, отам народжується те, що пояснити неможливо.

Ще одна особливість сприйняття цього вишивання, цих рушників. Є якась певна, потрібна точка, щоб сповна відчувати їхню красу. Відходиш трохи далі – і біле з білим зливається. Наближаєшся, стаєш надто близько – і нитки так проступають перед тобою, що губиться відчуття краси. Тепер можна спробувати щось пояснити навіть непосвяченому, такому дилетантові, як я. Точка споглядання наче стає фокусом чогось більшого й досконалішого, ніж око. Може, то душа душі торкається? Так часом дивишся на пташку серед гілля й листочків, боячись її сполохати. А тут є і пташки, і квіти, що раптом проступають з уяви... Стають, хоч на мить, орнаментом, який створив ти...

З вишивкою білим по білому, враженням від неї можна порівняти хіба інші речі, теж непоясненні. Мої улюблені квіти – ромашки й волошки. Жартую навіть, щоб тільки їх приносили колись на могилу. Прості, непорівнянні з квітами пишнішими, виразнішими, тими ж трояндами... Для мене ніжно-зворушливі. У мене, коли бачу їх, виникає враження, що вони наближаються. Побачили мене і теж наближаються. До мене.

Неможливо побачити окрему сніжинку на полі чи галявині, хіба що коли дуже пильно придивишся. Але це можна зробити. І це теж свого роду вишивка білим по білому.

А яка досконала природна вишиванка чорним по білому! Я дуже люблю хайку (чи хокку) – японські трирядні вірші, якими можна сказати так багато, що це відчутно навіть у перекладі. Якось я прочитав хайку знаменитого Мацуо Басьо:

День зимовий. Сніг.

Ворон, осоружний всім,

Миловидом став.

Сніг допоміг відчутти красу непомітного, звичного ворона. Він його відтінив, виділив, зробив помітним і... неповторним. А вірш допоміг відчутти, зрозуміти, що все в цьому світі може бути особливим.

Краса першого білого снігу.

І самотньої чорної пташки посеред нього.

Дивний великий японець.

Якось, згадавши взимку цей хайку, я став «мисливцем» на ворона. Ворона серед білого снігу. І коли побачив такого, стояв кілька хвилин, милуючись і снігом, і вороном. І подумав, що особлива, ще більша, втіха, мабуть, була б, коли б побачив білого ворона на білому снігу. Але це, певно, нездійсненно. Надто мало таких воронів. От якби хто спробував уявити, намалювати... Чи, може, хтось і здійснив це, тільки я ще не бачив...

Небо теж буває наче вишите зорями. Чи зорями, вишитими Творцем, що, здається, питає: а добре я зробив? Часом Місяць можна помітити й на денному небі, лише трохи пригаслому, а от зорі – ні. Надто маленькі? Але, за народним повір'ям, їх дано помітити на дні глибокої криниці людям з особливим зором. Чи тим, хто прагне здійснити якесь своє заповітне бажання. Треба тільки прийти і щоб це бажання було великим, а душа чистою.

Читав про дику звичку певної категорії кримінальників. Чекаючи на нового мешканця камери, вони вистеляють під порогом білого чистого рушника. Буває, і з вишивкою. Що зробить звичайна людина, коли його побачить? Звісно, переступить, постарается не стати. А треба якраз стати, ще й витерти ноги.

Тоді ти свій. А інакше чекає остракізм і знущення. Ось такий перевернутий світ. Світ навиворіт, більш дикий, ніж у відомій передачі мандрівника Дмитра Комарова на каналі «1+1».

Як треба спотворити уяву про світ і речі у ньому, щоб до такого додуматися! Якою брудною мати душу або й узагалі її не мати. Але, зрештою, у мільйонів нема відчуття красивого, є тільки потреба корисного. Є тільки потреба вхопити, присвоїти, покористуватися, з'їсти. Як могли сестри з драматичною долею, позбавлені можливості ходити, створювати такі ніжні шедеври, а здорові абсолютно люди, які ще й хизуються цим здоров'ям, спотворювати, нищити красу, нищити собі подібних, яких називають братами по розуму? Запитання без відповіді.

І все ж, якщо є така краса, є непоясненне, то є й проблеск променя у темряві того мороку, якого ще повно довкола.

А світ живе собі, в ньому мільйони байдужі до витонченої краси. Глухі до неї й зрячі сліпі. Але чи треба дорікати за це? Чи треба співчувати?

На відкриття виставок – і картин, і творів народних майстрів – приходять невеличкі групи. Пригадую, як у моєму селі сміялися з тих, хто рвав і дарував польові квіти, зате їхали до міста купувати паперові, прикрашали ними оселі. Пізніше я прочитав про подібне у Віктора Астаф'єва, гарного і правдивого російського письменника, і здивувався. Де українське Полісся, а де Сибір. А розуміння краси в людей однакове.

На ромашці хоч ворожили – любить чи не любить, потім і складали і пісні про неї. Волошку взагалі трактували в агрономічних книжках і біології як бур'ян. Довелося Максиму Рильському писати поезію на захист нещасної квітки. Зображати ромашку і волошку на вишиванках вважається банальністю, несмаком. Хоча багатьом і подобається.

Світ на вишивці білим по білому наче розчиняється у світлі. Проступає щось таке в тобі самому, чого досі не знав. Але це моє відчуття. Мое. І я ніби доторкаюся вперше й, може, вже не доторкнуся саме так – очима, серцем – до цієї вишивки. До рушника, на якому нічого більше нема, окрім білого кольору. Криміналісти-дактилоскопісти сказали б, що на цих рушниках лишилися відбитки пальців Галини й Світлани. Метафізики – сліди їхніх душ. А може, і сліди космосу їхніх

душ, маленькі білі планетки. А може, й сонця. І скільки ж треба потрудитися пальчикам, які й рухаються натужно, щоб ми побачили цю красу. Найліпше з однієї білої точки. А може, й не білої, з якої, гадаю, вже не можна зійти, раз ступивши на неї. А точка стає Всесвітом, орнаментом орнаментів. І як прикро, що за винахід вишивання білим по білому не дали Нобелівської чи якої там премії. А втім, і премій самих ще тоді не було. Людина жила собі й раптом зрозуміла, що їй цього разу потрібен лише один колір.

Певно ж, багато людей бачили, як вранці народжується світло. Спочатку неспівне й сіре, а потім дедалі певніше й певніше в собі. Коли світло вже стає настільки певним, що може засвідчити появу світанку, який гарантує, що вже збирається народжуватися, що вже готовий народитися день, на подвір'ї приватного будинку через вулицю навпроти нашої дев'ятиповерхівки з'являється пухнастий білий кіт. Він іде по снігу довкола будинку й здійснює свій щоденний ритуальний обхід. Якщо вночі сніг не випадає, кіт акуратно ступає у свої вчорашні сліди. Якщо ж сніг новий – лишає на ньому нові сліди. Може, й справді, лише вперто мітить свою територію, віднаджуючи інших, сусідських котів. А може, вишиває це подвір'я своїми лапищами. У будинку, до речі, ніхто не живе, його хтось купив і досі не поселився. Отже, невідомо, чий це кіт, який лишає вранішні сліди на снігу. Його білі сліди на снігу (звісно, білому) – єдина причина, чому хочеться, щоб зима тривала довше.

Безсоння, просто безсоння

Більше, ніж про безсоння, написано, напевне, тільки про сни. Найцікавіше з того, що прочитав, у французького румуна Еміля Чорана, хронічного безсонника, і нашого Кості Москальця.

Але хіба можна цікаво писати про безсоння?

Болісно, нестерпно, як сприймаєш і саме безсоння – так. Так я вважав, доки не вслухався на черговому перегляді «Службового роману» Ельдара Рязанова у пісню на його слова з рядком «И бессонниц горестные восходы // Надо благодарно принимать». І я став так приймати. Сприймати. Вдячно. Але, передумавши, переписувавши чимало паперу в ці безсонні ночі, пишучи не про безсоння, а денне життя, раптом замислився над питанням, чому в українській мові безсоння

середнього роду, а в російській «бессонница» – жіночого. «Рашенам» і тут пощастило. Дитя-безсоння навіть набити не можна, а робити з ним щось інтимне й поготів. Я почав вирощувати сходи безсоння у дещо повноцінніше. Поливав його уявною водою, доки не ставало рисовим полем. Колись довелося жити на Херсонщині й там бачити розбиті на квадрати рисові поля, які називають чеками.

Слово «чека» нагадало чеки з багатьма нулями, бачені в фільмах, але мені недоступні. Чеку від гранати. І горезвісну ЧК (правда, чека). Я уявив, як виношу безсоння-чеку кудись за будинок, а ще ліпше – за місто, і там підриваю. Безсоння розривається на шматки. Але при цьому регоче, бо знає, що воно безсмертніше за відрубаний хвіст, з якого виростає нова змія чи ящірка. Безсмертніше за динозаврів. Цікаво, а в динозаврів було безсоння? А сні? У мене іноді виникає підозра, що в тих викопних праящерів була своя цивілізація. Перед вибухом фатального метеорита, що впав на півострів Юкатан і навіть знищив динозаврів, головний Дино-і-завр, впіймавши сигнал з Космосу про наближення метеорита, наказав знищувати всі ознаки того, що в динозаврів була цивілізація, а не просто стадне існування. Так він вирішив посміятися над майбутнім людством.

Якби я був таким витончено розумним, як Кость Москалець, і не мав відрази до філологічних термінів, то теж написав би «Дар безсоння» чи ще щось подібне. З екзистенційним, сиріч філософським дослідженням природи сну. З його розкладанням цієї природи чи то на мікрони чи мікроби, чи на атоми й молекули, які теж не хочуть спати. Але нащо писати, коли вже й так написано?.. Скрупульозно, вміло використавши безсоння.

Я не рахував овечок, бо знав, що це даремне заняття. Іноді я мандрував лісовими стежками, видирався на гори, досліджував уявні міста у вигаданій колись мною країні Екримії. Доки не набридало і я повертався до реальної України, у реальне місто Луцьк, або Київ, Львів і т. ін., коли був у поїздках, обдумував сюжети майбутніх творів, які ніколи не напишу. Уявляв безсоння кішкою, яку гладив, чи набридливим псом, з яким сварився й намагався прогнати.

І вже не хочеться про це згадувати.

І сприймати вдячно безсоння.

Як міг той Рязанов (це ж треба – з таким ім'ям, Ельдар, ха!) так красиво, образно написати...

Безсоння має, виявляється, «горестные всходы».

От і все, кажу я собі, пора спати. Бо вже ранок, час, коли треба щось робити.

А приходять сон.

Тільки ж сон, як виявляється, теж може бути великим хитруном. І бути тільки ілюзією сну.

Це відбувається і о першій, і о другій годині ночі. І о четвертій, і о п'ятій. Якої завгодно години. Спроби зрозуміти, як то кажуть, контрпродуктивні. Так само, як і вслухатися в те, що відбувається десь там, за вікном, у місті. Звідки інколи долинають нічні звуки. Далекий сміх чи плач. Крики, благання про порятунок. Час від часу вони долинають з боку маленької річечки Сапалаївки, мосту через неї. Вони розривають нічну тишу і від того роблять її ще моторошнішою, коли стихають. Не раз хотілося встати і йти на допомогу. Але кому серед ночі? Чому цим людям не спиться й чому вони йдуть назустріч небезпеці? Теж безсоння? Встати, одягтися і вирушити серед темної ночі на порятунок – чи не безглуздя? Так я не раз переконував сам себе. Це треба щось на себе накинути, спуститися вниз, пройти в темряві одною вуличкою, другою... Чи встигнеш когось порятувати і на що наразишся? Але іноді ловлю себе на думці, що чекаю тих звуків, які розпанахують тишу. Бо іноді тиша буває такою безмежною, що, здається, перед нею все ціпеніє, щоб вже ніколи не ожити. Вона мов зібрана зі всього світу, хтось носить і носить її – жменями, відрами, оберемками, у кишенях, бозна в чому, а тиша все прибуває й прибуває. Стає тишею тиш. Живою істотою, котра полює на тебе, щоб упіймати й переконати – окрім неї, ніде нічого немає. Ти знаєш, що це не так, що світанок усе одно настане, і тоді починаєш збирати цю тишу, як іноді збираєш воду. А тиша так само розпливається поміж пальцями, тільки не втікає, а прагне ще більше поглинути своєю безмежністю.

Раніше нічну тишу цієї частини міста порушували сови. Вони жили на тополях, як росли по обидва береги Сапалаївки. Іноді вони починали свої перегуки ще з вечора, і це теж було тривожно. Кажуть, що сови починають кричати за тиждень, іноді за десять днів до чиеїсь смерті і стихають на вісімнадцятий день, тобто має пройти двічі по дев'ять днів. Одна бабуса з маленького будиночка неподалік переконувала, що так вони намагаються затримати душу померлого на цьому світі. Що так вони нагадують душі про те, що її власник не зробив у житті, хоч і мав зробити, що ще можна щось чинити, хай і потаємно для живих. Мені хотілося сказати бабці, що у своїй душі вона поетеса. Що вона вирощує і

роздає свою тривогу іншим. Що вона намагається поєднати два світи – той, що зримий і живий, і світ незримий, таємничий, котрий, імовірно, існує тільки в уяві. Бабця, очевидно, певна, що таке можливо.

Як би там не було, але кілька разів дізнавався, що сови таки відчують чиюсь смерть. Бо після їхнього тужливого крику, який щоночі наростав, мешканці нашого будинку дізнавались, що в будиночках по обидва береги річечки хтось помирав. Чи просто було потаємне, з глибин підсвідомості очікування – хтось має померти. Зрізали дерева, і сови вже не кричать. Де вони тепер? Але ж помирають люди і там, де сови не водяться... Хто сповіщає про їхній майбутній відхід із цього світу?

Безсоння в суцільній тиші, яка мовби відсторонює дихання тих, хто живе з тобою поруч, звісно, теж частинка великого Космосу, яка нагадує про його існування. Про те, що десь існує ще не одне, мільйони безсонь. Сон же підступно прийде вдень, мовби запізнений нічний блукалець. Коли потрібно буде щось робити.

Утім, безсоння виконує величезну роботу. Маю на увазі не лише те, що писав, коли набридало просто не спати, не лише думання й уявні мандрівки, а й щось таке, що майже неможливо описати. Це народження тих ідей, задумів і просто думок, які у жодному разі не могли прийти вдень. Вранці я визнаю їх дивними й по-своєму банальними, зникне отой ореол, який їх оточував уночі. Але я знаю – вони ще повернуться, нехай не всією думкою чи ідеєю, а може, й частиною нового задуму, але повернуться, це я знаю напевне. Безсоння провокує їх появу, але не видає одразу. Воно мов пропонує гру: ану спробуй пригадати, спробуй виокремити саме те, що тобі потрібне.

Те, що я читав про безсоння в інших, призвело до парадоксального висновку: або ця зараза-неспальниця має безліч варіантів, сортів себе самої, які пропонує всім тим, до кого навідується, в кому висаджує зернята майбутніх гірких сходів, або... в мене зовсім не безсоння, а щось інше. Наприклад, потреба не спати в той час, коли я не сплю, без шкоди для здоров'я, часом без потреби компенсувати якийсь менший час недовгим засипанням удень. Хоча були ранки й дні, коли почувався після безсоння вранці і вдень геть розбитим.

Відомо, що є пташки, котрі можуть спати на льоту. Очі заплющені, а крила ширяють, або й птах неусвідомлено, мовби автоматично, робить ними змах за змахом. При тому спить і не падає дотолу. Та що там птахи, з власного армійського досвіду знаю, що солдати при звичаються спати на ходу, під час

тривалих нічних, а то й денних маршів. Ступають рівномірним кроком, і тут головне завдання, щоб у шерензі спали й інші, тоді кроки рівномірні в усіх й ніхто ні на кого не наштовхується. Народжується своєрідний ритм сну одразу десятків, а то й сотень людей. Але ще дивовижніше, коли один хтось на марші спить, а решта ні, а він іде так, мовби не спить.

Такий сон схожий на позичений в інших.

Він – це безсоння навиворіт. Є ж люди, які носять кожухи, а то й білизну навиворіт. Той же Чоран, який все життя, з юності, страждав на хронічне безсоння, скаржився на нього, прожив вісімдесят чотири роки. Та й інші відомі мені безсонники проживали чимало. Отже, нарікання, що «це безсоння мене зажене в труну» зазвичай не спрацьовує. Безсоння виробляє свій ритм, що, мов біль, якого називають «сторожовим псом організму», теж у якийсь момент перетворюється в охоронця. І тут його роль подібна до ролі сну на ходу для людей чи в польоті для птахів, тобто для тих, хто безсонням не страждає.

Можливо, наше тіло, наш організм не збивається з життєвого ритму, досі звичного для нас, а просто знає, що нам насправді потрібно. Що ми можемо зробити в той час, коли нібито треба спати, а ми не спимо. Що ми можемо зробити потім, коли безсоння відійде кудись убік, залишиться як привид минулої ночі. Або згадка про те, що могло бути, але його не було. Мають рацію ті, хто каже, що навчитися безсоння неможливо, як неможливо навчитися спати в ті години, коли не можна ніяким чином заснути.

Примирення з безсонням – це наче примирення з маленькою частинкою безсмертя, подарованого нам завчасно. Щоб ми могли заглянути в нього. Це при звичаєння до безсмертя, яке нас випробовує й вивчає, але може в будь-який момент покинути і вже не повернутися. Відкриття, які робить людина під впливом безсоння, якщо вона надаремне не бореться з ним, – це входження в плин тієї безперервності, яка власне сном і переривається. Бо хіба, повертаючись з небуття, яке називається сном, ми кожен раз не пізнаємо заново світ? Усе в ньому таке, як було вчора, до сну, і вже не таке, бо воно сьогоднішнє, теперішнє, а не вчорашнє. Може, розуміння цього й веде до усвідомлення місця безсоння в нашому житті не як чогось такого, що знищує, знекровлює наше життя, що підступне і сміється з нас, а того, що дає простір, якого не вистачає...

Дуже мало спав Сократ, ще менше Наполеон, та ще менше, виявляється, спить звичайний селянин з Полісся, про якого недавно писали газети. Уже багато років

більшу частину свого життя, а він пенсійного віку, бідака, не може заснути, або засинає й майже одразу прокидається. При цьому мусить просто лежати, бо коли починав щось робити, то дуже стомлювався, боліла голова й нило все тіло, вдень почувався геть розбитим. Доки не перестав займатися вночі роботою, а просто лежав з розплющеними очима, безсоння заміняло сон.

Приклади, коли вночі не спиться й людина змушена виконувати якусь роботу, щоб потім висипатися вдень, є просто зміщенням часу. Мовби повертається той час, коли малюки, ще геть несвідомі дітлахи, не сплять вночі, зате висипляються вдень. Вночі вони агукають і доводять до істерики матусь, доки не призвичають їх до свого незвичного ритму, розпорядку доби. Добре, коли мати при цьому не працює. Але одна жінка розповідала, що змушена була піти швидко працювати, а малюк вночі не давав спати. Вона спробувала виходити до іншої кімнати, щоб заснути, але тоді дитина, опинившись на самоті й відчуючи всю безсонну самотність, починала плакати. Мама прокидалася, верталася, і дитина заспокоювалася, при цьому жінка зізнавалася, що ладна була викинути своє чадо у вікно – таким був її розпач через неможливість поспати. Чехов написав оповідання «Спати хочеться», у якому дівчинка-нянька душить дитину, котра страждає безсонням, і, позбавивши її життя, засинає. Що було далі, письменник не пише, але, гадаю, помста безсоння була більшою, ніж покарання цієї дівчинки.

Так дотикаються, ворогують між собою безсоння й сон двох різних часів. Це й ворожнеча різних часів, різного віку. Безсоння не прогнати, як закликала Алла Пугачова.

Примирення з безсонням постає як частина його таємниці, до якої долучився. З паростків безсоння виростає ціле поле, але краще, коли це могутнє дерево. З нього колись все одно осиплеться листя. І тоді прийде сон, бо якщо уві сні народжуються видіння, цілі картини й сюжети, що зникають і не завжди лишаються в пам'яті, то безсоння не забувається. Даремно казати, що безцільно лежав, що рахував баранців, щоб заснути. Даремно вживати снодійне, як рекомендує всюди суцзя реклама, бо тоді просто станеш залежним від цих пігулок, якщо вони спрацюватимуть. Ти їх потребуватимеш, доки не зрозумієш, що безсоння було благороднішим, воно не робило тебе своїм рабом, хоча, може, й було мисливцем чи рибалкою. Ти його звір чи риба. Але воно не аномалія, а частинка життя. Невидима у своїй самотності і самотня у своїй невидимості. Її треба відчутти і сприйняти. Це принесе полегшення, хоча безсоння від того не зникне. За свідченням багатьох безсоньків, воно зникає несподівано, якщо зникає, і лишається, якщо вже без тебе не може існувати.

По суті, безсонний і той безмежний простір, котрий нас оточує, частинкою якого ми є. Тільки своє безсоння він не усвідомлює, а ми своє усвідомлюємо.

– Ти нарешті заснеш чи ні? – питає мати свою маленьку дитину.

Малюк агукає у відповідь, і якщо при цьому мама добродушно посміхається, а не ще більше дратується, вона теж вирощує деревце того безсоння, яке в цьому випадку стане деревом життя. Вона ще раз, можливо, більше, ніж коли ця істота була в її утробі, з'єднується зі своїм дитям. Тільки тепер це єднання ще дорогоцінніше. Вони обое не сплять. Обое відчують себе дарунком і щастям, яке народжується від прийняття дарунка. Безсонню байдуже, чи так це. Але невидимій пташці духу не байдуже.

«Попробував би ти стільки не спати», – чую я чийсь голос.

Каюся – колись благополучно засинав після того, як пропонував дружині підмінити її.

Безсоння задоволено регоче. Тепер. Але раптово обриває свій сміх і каже:

– Ти, чоловіче, геть здитинів.

Я знаю, що це не так, але не сперечаюся. Мені б хотілося побути дитиною і не усвідомлювати свого безсоння. Але це неможливо. Неможливо й бути байдужим до безсоння, і подружитися після примирення з ним. Йому справді можна тільки подякувати, що воно є. Бо у вічності його немає і не буде. Бо тоді ніщо не виросте і не дратуватиме. Проти вічності неможливо протестувати, утім, як і проти безсоння.

Воно просто є. По суті, заперечувати його – це приписувати властивості чомусь, чого ти не знаєш або не розумієш, хоч і намагаєшся зрозуміти. Чоран має рацію, що не можна завойовувати сон, це справді битва, у якій зазнаєш поразки. Він прийде, коли буде потрібен тобі. Дитина каже, що чогось хоче, але коли питаєш, чого саме, – не може пояснити. Вона хоче ось це, але через секунду каже, що ні, не це. Ти хочеш сну, то, будь ласка, перестань його хотіти, бо сон – то лише сон, як і безсоння – то просто безсоння.

І ось він приходить. Не тоді, коли я його замовив, благав прийти, а тоді, коли сам хоче. Коли пора вставати.

Головне, що непомітно. Не знати, коли кладе свою м'яку лапу на голову.

Певно, прокинувся, бідака, занепокоївшись, що я не сплю.

Ну, ось я... Але того, що, нарешті, засну, я не усвідомлюю.

До квартири зацікавлено зазирає світанок. Дружина, яка теж довго не спала, вже заснула. «Пора й тобі», – каже сон, але я вже не чую цих слів. Бо сплю... Чи ні?

Сльоза-ілюзія

Вислів Достоевського про те, що весь світ не вартий однієї дитячої сльози, – знаменитий, образний і гарний, годі й казати. Як і другий, про те, що краса врятує світ. Але обидва дуже далекі від дійсності. І видають бажане за дійсне.

Колись я вважав, що сльози – це справді найщиріше, найістинніше, що є в нашому грішному світі, сповненому фальші й лицемірства. А потім довідався, що навіть крокодили, оті потвори, провокуючи свою жертву, або ж, більше того, схрумавши її, плачуть за нею, бідолашною. Так-о! То що вже казати про цих розумних бестій – людей. Був свідком, коли, відплакавши на цвинтарі, рідні щойно померлого (померлої), тут же стиха продовжували розмову про спадок, а то й голосно сварилися за нього. А українські бабусі-плакальниці на похоронах, які плачуть і пильно стежать, чи все роблять, як прийнято, інші! А такі самі, до того ж професійні жіночки, одягнуті в чорне, в Середземномор'ї, зокрема, на тій же Корсиці, яких для того й наймають, щоб плакали. А кельтські й деякі східні обряди! «Весь світ – театр» – мав рацію старий Шекспір.

Одне слово, сльоза стала ілюзією щирості й скорботи. Звичайно, пролито багато й щирих сліз, особливо під час втрати рідних і близьких за духом. Але скільки здобуто за допомогою сліз нашими прекрасними жінками! Сльози іноді в буквальному сенсі перетворюються на перли. Мала рацію наша велика Леся,

коли писала про сльози-перли. Як й інший відомий письменник, котрий підмітив, що сміх здатен заразити й загасити, а сльози розчинити й потопити. Чи не тому з'явився вислів «море сліз»? «Вона пролила море сліз, перш ніж досягла свого» – про цю фразу можна сказати, переінакшивши слова героїні сучасного рекламного ролика: «Ти ба, працює... Класика!». Це ж які героїчні зусилля й наполегливість були щодо плачу...

Проте за вікном іде дощ. І тут люди придумали, що то плаче небо. І справді, що ми знаємо про цей плач? Часом він заливає цілі країни. За ким... Хто той праведник в цій країні, за яким плаче небо? Коли під час похорону раптом починає йти дощ, кажуть, що небо плаче за покійником. Теж образно і... ніби вже звично. Але ж траплялися випадки (сам був свідком), коли дощ починав капати-сипати тільки там, де йшла похоронна процесія. Більше того, коли ховали гарного Поета з трагічною долею, раптом почав теж падати дощ. Як виявилось, він ішов тільки в момент останнього прощання на цвинтарі, а в селі не було. Така сама чудасія трапилася на похороні простої сільської бабусі, про яку казали, що вона була праведницею.

Проте сльоза, ця солоня рідина, саме сльоза, а не її імітація, варта розмови не лише про неї саму. Вона стає епіцентром біди, великої чи маленької, коли щира, справжня. Недарма кажуть: чиста, як сльоза. Проте так, з ноткою гумору кажуть і про хорошу горілку, навіть самогонку. Але в цьому образі щодо рідини пекучої є теж сенс і надія, так, надія на те, що не тільки краса, а й здорова іронія здатна якщо не порятувати, то хоча б спробувати порятувати світ. На пару міліметрів відсунути безодню.

Вона, сльоза, може стати й центром радості, і такий плач – це вже справді вияв того, що в маленьких краплинах концентрується радість і трагічність водночас. Образ світу, де люди радіючи – плачуть. Від радості нещиро заплакати навряд чи можна. Хіба не парадокс – можна зімітувати горе, можна зробити сльози інструментом для досягнення певної мети, тих же перлів чи чогось значно більшого або зовсім незначного, а від радості штучно не заплачеш...

Але думка про те, що слізьми можна чогось досягти – то вже ілюзія. Сама по собі. Бо те, що людина отримує таким чином, стає так само фальшивим, як і самі сльози.

Це засвідчує й притча, де намисто, здобуте слізьми, перетворюється в разок чорних горошинок. І є ілюзія, що коли цього не трапляється, то, можливо, існує

бодай одна людина, здатна побачити ті чорні горошинки на шиї вельможної примхливої пані замість чудових перлів.

Але образи (наголос на першому складі) й іронія кудись зникають, щойно згадаєш про невтішні материнські сльози, коли мати втрачає дитину, незалежно від того, маленьку чи вже дорослу. І про дитячі сльози покинутої напризволяще матір'ю дівчинки. І сльози, коли вона благає: «Мамо, прийди, я все пробачила».

Один чоловік якось сказав мені:

– Океан теж солоний, і моря, і навіть деякі озера.

Я відповів:

– А може, вони зібрані зі сліз...

Чоловік засміявся:

– Ти ж прозаїк, а не поет, щоб так казати.

Найбільше сліз лишали по собі війни. Плакали матері, діти. І дорослі суворі чоловіки. Але, як згадують очевидці, сліз майже не було у в'язнів нацистських концтаборів. Тільки страх, що межував з відчаєм, і надія на виживання за будь-яких обставин. У світі є угорський письменник єврейського походження Імре Кертес, який у своїх романах писав лише про одне – ті страшні табори, життя в них, боротьбу за виживання (сам вижив, додавши собі кілька років і засвідчивши таким чином свою придатність до роботи, а відтак потрібність) і... відсутність сліз у нещасних. Якось на знаменитій київській Петрівці я натрапив на один із тих романів, узяв до рук, розгорнув, прочитав кілька сторінок, і... не купив, настільки страшним, моторошним у своїй методичності був опис почуттів хлопчика-підлітка, який вчився виживати і розучився плакати. Кертес за ті романи отримав Нобелівську премію, але в соціалістичній Угорщині його довго не видавали, мотивуючи тим, що надто багато людство пережило і люди, читаючи такі твори, лише плакатимуть, а не насолоджуватимуться читанням.

Сльоза-ілюзія, яка впливає з чийогось ока, має надію змінити щось у тому світі, щоб стати таки вартіснішою за нього. І тоді, можливо, світ таки стане чуйнішим і

чутливішим. Утім, він є, у людях справжніх, чулих до чужого горя. Ті люди плачуть, після чого зціплюють зуби. І роблять свою справу, ростять дітей, доглядають старих батьків і тих, котрі втратили власних дітей.

...Пишучи ці рядки, я ще не знав, скільки треба виплакати українцям під щемливу до болю мелодію старовинної пісні «Пливе кача по Тисині». Той, хто не думає про ці смерті й сльози, а лише мріє про прибутки на крові, вже позбавився сльози за собою. Тієї сльози, яка є щирою і справді чистою.

...Дивним чином краплина роси теж нагадує сльозину, навіть коли ми про це не думаємо. Вона живе недовго і буде висušена сонцем.

Сонце, мандруючи небом (знову поетичний образ, а це не так, і я ж прозаїк), чекає на вечір, коли випадає роса, і на ранок, час, коли цю росу треба висušити.

Десь я читав, що роса – це сльозина за неможливістю досконалого світу. Хто написав це, певно, був філософом за своєю суттю. На якусь мить зблисла думка – як часто він плакав і чи плакав узагалі? Бо є на світі чимало й душевно гарних людей, які не вміють плакати. Може, сльоза тому й буває ілюзією, що існує така суперечність...

Викреслені народи

Беручи в мене інтерв'ю, одна журналістка раптом запитала:

– А які народи вам подобаються найбільше?

Я відповів, що немає народів великих і маленьких, гарних і поганих, як і мов, отож мені важко відповісти на це запитання. Та журналістка наполягала, мовляв, і все ж... І тоді я назвав хорватів, шотландців, поляків, бушменів і зулусів, додавши, що міг би назвати й більше. І пояснив, чому саме ці народи викликають найбільшу симпатію.

В інтерв'ю, яке пішло в газету, редактор викреслив пояснення, а головне – два народи: бушменів і зулусів. Мабуть, повважав, що надто екстравагантний у своїх

поглядах цей письменник чи ще чомусь. Мені все ж хочеться пояснити.

Хорватів і шотландців я назвав тому, що в їхній долі є багато спільного з нашими українцями. Як і ми, вони постійно зазнавали експансії сусідів. Хорвати – австрійців, італійців, а особливо сербів, а шотландці – англійців. Обидва народи, як і українці, уперто боронили свою свободу. Усе ж хорвати врешті-решт стали незалежними, а от шотландці досі борються, тепер уже мирними засобами. Те саме з поляками. Хоч я й маю до них значні претензії щодо їхнього ставлення до українців, все ж їхнє прагнення бути вільними, загострене почуття національної гідності не може не викликати повагу.

Щодо африканських народів, бушменів і зулусів... Перші досі не знають, що таке приватна власність. Усе в них спільне. Прямо африканський комунізм. Добре це, як і їхню життєву філософію, з гумором і зворушливим ліризмом показано у фільмах «Мабуть, боги з'їхали з глузду» і «Мабуть, боги з'їхали з глузду-2». Якої біди, стаючи причиною конфліктів, завдає їм порожня пляшка, що випала з літака!.. Вона нічия, але мало не всі захотіли раптом її мати. Вона потрібна для того й того. Саме мені, а не тобі. Можуть сказати, що бушмени примітивно живуть і смішно, як для цивілізованих людей, мислять, але є в їхніх поглядах і діях щось таке, чого нам уже не повернути і не набути, і можна тільки позаздрити їхній щирості, безпосередній дружелюбності, ніжно-зворушливому ставленні до дітей, єднанню з природою, розумінню дерев і звірів.

Зулуси, численніший народ, ніж бушмени, більш цивілізовані, свого часу вперто боролися з європейцями-колонізаторами: спочатку з голландськими поселенцями бурами, потім – з англійцями. Нині їхня мова одна з державних у Південній Африці. Але був у їхній історії один факт, який співзвучний мені і викликає в мене захоплення. Російський гуморист Михайло Жванецький, родом одесит, який не побоявся підтримати Україну в її скрутні часи протистояння з путінською Росією, якось сказав: «Я забобонний, як зулус». Зулуси справді мають багато забобонів і повір'їв, але щодо одного забобону, властивого європейцям, виявилися у своїй простоті мудрішими.

Це трапилося тоді, коли англійці відкрили в новій колонії багаті родовища алмазів, знамениті алмазні жили... Збудували шахти. На них потрібна була дешева робоча сила. Ну а під рукою були ті ж зулуси. Та вони, довідавшись, що тут добуватимуть, категорично відмовилися лізти під землю і в кар'єри... Їм пояснювали, які цінні камінці з цієї породи виготовлятимуть, навіть демонстрували вже огранені з тих алмазів блискучі коштовні діаманти. Сказали,

що збільшати плату за роботу. Спробували силою загнати в копальні. Нічого не допомагало.

Коли ж показали камінці й пояснили, які вони коштовні, що за один такий камінець можна купити велике стадо корів і великі масиви землі, зулуси взагалі вирішили, що білі пани з них глузують. За цей камінь, хай і блискучий, можна віддати цілий коров'ячий гурт? Та він і однієї телички не вартий! Он скільки такого добра валяється під ногами.

І тоді... тоді один з хитрих інженерів збрехав, що ці камінці мають ще одну, найважливішу властивість. Вони виліковують білих людей від вельми небезпечних хвороб. Коли їх прикласти до тіла білої людини, вона стає бадьорішою, сильнішою. Зулуси це зрозуміли, вони згодилися – так, ці камінці корисні. І полізли в шахти.

Ну як, скажіть, не полюбити такий народ?!

Ті довгоногі білявки, котрі виспівують, що, мовляв, найкращі друзі дівчат – це діаманти, звичайно, не знають про зулуське прислів'я: «Вітер, який дме з пустелі, ніколи не принесе солі з морської води». І хай спробує багач, у сейфі якого десятки, а може, й сотні великих діамантів із дуже звучними і знаменитими назвами, вилікуватися ними від якоїсь хвороби. Мені можуть заперечити, що за такий камінчик можна купити і лікаря, і ліків, але ж самі діаманти не лікують. Ті, хто обдурював довірливих і чулих до чужого горя зулусів, були ще забобоннішими, ніж ці африканці. Світ хитко тримається на забобонах і умовностях.

Але добре, що зулуси, як і бушмени, не знають, що якийсь редактор їх викреслив. Зате вони досі знають і ще багато століть знатимуть, як хрускотить на зубах пісок з пустелі, що приносить вільний вітер, і який смак морської солі на межі двох великих океанів. І вони вірять, що блискучі камінці здатні вилікувати від небезпечних хвороб. А інакше для чого вони?! Для намиста в них є набагато гарніші.

Шкода Екримію

Коли я помру, разом зі мною зникне ціла країна. Ні, я маю на увазі не те, що зі смертю кожної людини, гасне, зникає навіть не країна, цілий Всесвіт. Великий духовний особистісний Всесвіт, що є в кожному з нас, навіть в останньому безхаткові, не кажучи вже про вчених чи письменників і мудрих сільських дідусів та бабусь...

Я кажу про конкретну країну, яка з'явилася на світ Божий восени 1963 року. Я пішов тієї осені до шостого класу. Наша згоранська школа от-от мала стати середньою. Не знаю, як там тепер, але тоді, у першій половині знаменитих 60-х років XX століття, шестикласники серед інших предметів замість «Фізичної географії», яку вивчали в п'ятому класі, почали вивчати «Економічну географію». І першою була географія так званих країн народної демократії, або соціалістичних країн Європи. Пам'ятаю, що їх було цілих вісім. І після вивчення економіки і політичного устрою отих соцкраїн вчителька звеліла вдома коротко виписати характеристики цих держав – вказати територію, площу, що і де вирощують та виробляють, а заодно, хто там у Польщі, Чехословаччині, Болгарії і т. ін. перший секретар ЦК тамтешньої компартії й глава уряду. Це запам'яталося мені так детально тому, що призвело до народження цілої країни. Ще пам'ятаю: тоді якраз на городах через вулицю від нашої хати копали буряки – починався, як потім виявилось, останній рік правління, про що звісно ніхто не знав, Хрущова, як у селі казали, лисого Микитки, Хруща, кукурузника. І «Хрущ» у шалі своїх реформ повелів зменшити городи, борючись так з приватно-власницькими інстинктами селян-колгоспників: нащо їм ті городи, як менш ніж за двадцять літ вони мали жити при комунізмі, як і всі в СРСР.

Відверто кажучи, те переписування мені швидко набридло. Може, тому, а може, з почуття якогось внутрішнього протесту чи такого собі хуліганства, закінчивши перепис останньої з країн, здається, Югославії, я раптом взявся описувати неіснуючу країну – Екримську Народну Республіку. Не знаю, чому її так назвав, може асоціювалася з Кримом. Всього, що написав, не пам'ятаю, тільки те, що вирощують в Екримії у долинах пшеницю, ячмінь і виноград, добувають кам'яне вугілля, а також нафту і газ, є машинобудівна і електротехнічна промисловість, а столиця тієї Екримії – невелике місто Пенз. Поділялася та народна республіка на сім округів, а правила в ній Екримська Соціалістична Народна партія (мабуть, за аналогією з тодішньою НДР, де була Соціалістична єдина партія Німеччини) і перший секретар її ЦК, а заодно й голова ради міністрів, мав чудернацьке ім'я й прізвище – Іобтермані Куаяло.

Дописавши, я підступно захихотів і з внутрішнім тремтінням вклав зошит до портфеля. Наступного ранку зошит з домашнім завданням віддав вчительці Ніні Вікторівні і, вже відчуючи розкаяння за мое дрібне (а може, й не дрібне) хуліганство, став ждати неминучої «двійки» і читання моралі. Ще через тиждень вчителька зошит разом з іншими роботами віддала. І сказала при цьому: «Ну й фантазер ти, виявляється, Володю». Спалахнувши як маків цвіт, я розгорнув зошит. Під зіпсованим моім хуліганством завданням, на диво, стояла четвірка (тоді була не дванадцяти-, а п'ятибальна система оцінювання), лише текстик «Екримська Народна Республіка» увічнював великий червоний знак питання. З того дня Остапа, як писали класики радянської сатири, і понесло.

Поза уроками, а часом і на якомусь нудному уроці, я став придумувати різні події, які відбувалися в моїй ЕНР (не плутати з ДНР і ЛНР – це був, нагадую, 1963 рік). Монотонні візити і всілякі пленуми мені незабаром набридли, і після кремлівського перевороту та скинення Хрущова я вигадав в Екримії ціле повстання, під час якого тамтешній правитель Іобтермані Куаяло був убитий, а його найближчий соратник, голова президії Національних народних зборів ЕНР Параельо Рітогос, тяжко поранений і незабаром теж благополучно віддав Богові душу.

До влади в Екримії прийшов такий собі авантюрист Мохтамен Хаяндер, який за прикладом Китаю й Албанії порвав братерські стосунки з СРСР і взявся облаштовувати свій персональний культ особи. Ні, як ви, можливо, подумали, дах у мене не поїхав. Принаймні зовні. Я досить добре, хоч уже й не чисто на «відмінно» (вік?), вчився у школі, робив дописи до шкільної стінгазети, а згодом і до райгазети, а після школи няньчив разом із підрослим братом Іванком молодших братиків Толю і Васю, допомагав батькам поратися на городі, а коли надходила черга, то з вірним і улюбленим мною розумахою песиком Бобиком пас череду. Екримія існувала мовби паралельно з реальним буденним життям, була значною мірою порятунком від нього.

На той час я захопився футболом і завів блокнота, у якому записував результати вигаданого мною чемпіонату Екримії з футболу, переставляв, як хотів, тамтешні команди, деякі назви яких досі пам'ятаю – «Данстем», один і другий (за прикладом наших «Динамо»), «Спартак», «Танеш ферс» (перекладалося з екримійської як «Прапор праці»), «Авенйонес», («Авангард»), «Бантомарадо» («Будівельник») і т. ін. Звісно, були і свої зірки тамтешнього футболу, імена яких не називатиму, щоб не засмічувати ваші голови.

Усе те майже обірвалося, коли мене призвали до «доблесної советської армії». В армії я не вів жодних нотаток про Екримію, хоч писав вірші, новели й замітки до армійських газет. У казармі часто робили «шмон» й хтозна, як би поставилися, коли б знайшли мої екримійські фантазії. Може б, повірили, що я агент якоїсь іноземної розвідки...

Після служби я тільки іноді з тихим сумом і непоясненим щемким відчуттям втраченого, чогось мовби по-особливому важливого згадував про ту загадкову вигадану країну. Навчання в університеті, робота в редакціях кількох газет, кохання, створення сім'ї, народження дітей, захоплення драматургією, а потім прозою створили нову реальність, яка наповнила мое життя. Тоді я й не міг передбачити, що звернуся до давніх фантазій.

Те сталося, коли, вже повернувшись на Волинь і оселившись із сім'єю в Луцьку, я придбав якось у місцевій книгарні «Малий атлас світу», доволі добротне й детальне видання, яких тепер не випускають. Гортаючи його, я раптом подумав: цікаво, а де б могла розташуватися моя колишня Екримія? Колись, у шкільні роки, я вже шукав для неї місце й зіпсував кілька енциклопедій, домальовуючи контури цієї країни. Вона була то на Балканах, то в Атлантичному океані, називаючись тоді Антілією, то навіть в Азії. Тепер я, цілком дорослий і нібито солідний чоловік, взявся по-новому домальовувати Екримію. Спочатку вона розташовувалася між Італією і Югославією, далі між Югославією і Австрією, згодом між Югославією і Грецією, між Болгарією і Грецією, доки не зупинився на остаточному варіанті – між Албанією і Грецією. Той зіпсований атлас досі зберігається в нашій оселі.

Екримія стала обростати історією – від ще античних часів до наших днів, новим політичним життям, а далі власною літературою, з письменниками й створеними ними романами, повістями, поезіями. Не раз я думав, що це ж ненормально, якийсь особливий вид психічної хвороби. Але тут, на мое щастя, розпочалася так звана перебудова, за нею постала незалежна Україна, за яку в міру своїх скромних сил поборовся і я, став доступним величезний материк світової літератури, раніше закритий. І я з неабияким дивуванням і, чого там, радістю довідався, що я не один, виявляється, такий чудик чи хто там.

Принаймні можна нарахувати кілька десятків письменників, котрі створили свої уявні країни, вигадавши їм дані й історію – від росіянина Олександра Гріна з його Грінландією і Зурбаганом до португальця Фернандо Песоа, який друкувався під трьома псевдонімами, і кожен з тих поетів, окрім вигаданого імені, мав свою

біографію, місцевість, де народився, а двоє й вигадані країни, у яких побували. Найзнаменитіші з таких невідомих вигадливих творців – аргентинець Хорхе Луїс Борхес і поляк Станіслав Лем. Вони не тільки створили по кілька країн, з минулим і теперішнім, історією і населенням, а й ухитрилися друкувати рецензії на твори неіснуючих письменників, ба більше – видати книжки з тими рецензіями. Та й навіть у Герберта Честертона водився гріх – поруч із рецензіями на реальні твори реальних письменників виявилися кілька на творчість письменників неіснуючих. А Антоніо Мачадо... І менш відомий Мігель Ернандес... Мали свої вигадані країни. Щось подібне я читав про Мішеля Батая і Курціо Малапарте, Кароля Бартека... Та зрештою, чого я виправдовуюся... Кожен може дати яку хоче оцінку й своїй вигадці, своїй країні, й мені. Я не рівняю себе ні до Борхеса, ні до Лема, ні Песоа, ні Мачадо. Просто констатую – й інші, відоміші, цим грішили. Заради чого це робилося, вже їх не можна запитати. Підозрюю, що це найвищий прояв художньої творчості, так би мовити, творчість у квадраті.

Я хіба можу похвалитися (або засвідчити персональний найбільший «здвиг»), бо, здається, єдиний, чия вигадана країна має конкретне місце розташування на карті. Навіть зафіксована у тому зіпсованому атласі, не раз намальована окремо і детально. Звичайно, я усвідомлюю, що між Албанією і Грецією ніякої зайвої країни нема. Але ж як приємно уявляти, що вона є таки, хоча б у моїй уяві!

Якось під час написання одного з романів я зайшов у глухий кут. Сюжет мав розвиватися, був спланований, я знав, як має бути далі, а не писалося, хоч ти плач. Бо підсвідомо відчував – не те, треба інакше, але як?.. Щоб розвіятись, я почав думати про Екримію, у черговий раз помандрував її горами і долинами, спинився на березі річки. Побачив і пейзаж, що його вигадав, і зайшов за он ту гору. А вернувшись на те реальне місце, у якому перебував, раптом мало не вигукнув: «Еврика!» Мені захотілося писати далі, а головне – я знав як. Як вирішити ситуацію, над якою стільки промучився. Глухий кут розламався й став стежкою. Доріжкою. Дорогою.

Звідтоді уявні мандрівки допомагають у творчості, а не тільки під час безсоння, поїздок на далекі відстані в маршрутках чи в поїздах. Екримія послала свій імпульс. І мені вона потрібна як один з виявів уяви. Мабуть, таки потрібна, якщо вона є.

Іноді я думаю, що варто було б написати книжку про Екримію, її історію, теперішнє, її літературу й розвиток у вже демократичні часи... До речі, у постсоціалістичний час лідер тамтешніх дисидентів Гортіол Чартіонр був єдиний,

хто відмовився стати президентом. Лишився самим собою. У книжці я розповів би і про Емтідіфіна, який очолював боротьбу праєкримійців проти римських загарбників, про князя Вазокла, котрий вперто творив середньовічну екримійську державу, іншого князя, Матеша Чорного, який боровся з турками, про борця за незалежність Екримії і творця новітньої Екримії Томіфла Левчотана. Про малого «екримійського Сталіна» Іона Гручевста, його наступників, тих же Куяло, Хаяндера, а ще Новуаршача і Буертоса. А головне – про творчість екримійських прозаїків і поетів – від творців новітньої екримійської літератури Теретіна Тремтіало, Фертора Шафо і Альфіро Сербенерна (у нього є, до речі, серед інших творів роман «Матеш Чорний») до більш сучасних Мангарда Кабастерна, Арнста Франельсіна, Честа Олетсандріна, Арнме Теосандрейна, Лене Тоартеша і... їх багатенько.

Я б розповів про їхні романи і повісті, такі як «Криниця на перехресті», «Перевал», «Вогнище», «Зелений вітер», «Сивий дим», «Після бурі», «Солона земля», «Джерела», «І настане день», «Марікоца», «Посеред вітру» та інші, значно талановитіші, ніж в такого собі Володимира Лиса.

З того всього щось би вийшло. Може б, вийшов надмодерновий роман, якого б хтось та видав, зважаючи на таке-сяке мое письменницьке ім'я. Але, як я люблю часом казати, за плечима вже стоїть тітка з косою (не Юлія Тимошенко, а значно серйозніша тітонька) і треба хоча б завершити, поки рука тримає перо, реальніші твори. Про реальних (хоч теж вигаданих) людей.

Отож, шкода Екримію, яка так спонтанно виникла й тримається досі. І зникне разом зі мною. Вона поки що є, і я не можу її позбутися, час від часу нагадує про своє існування. Як я вже зрозумів, не заважає, а допомагає в іншій творчості. Щось відкриває, невловиме, як хід несподіваної думки чи політ ледве видимої павутинки. Наостанок лише повідомлю, що точна територія цієї химерної (чи ефемерної) країни – 7914,3 квадратних кілометра, населення трохи більше мільйона осіб. Поділяється тепер на 9 округів, має, як і годиться порядній країні, свій парламент, президента і прем'єра, гімн, прапор і герб. Столиця – Пенз (Пелз), найбільші міста – Белторан, Церенег, Нейгард, Спортамін, Небруннер, Нейві-Лукокр, добувають там у невеликій кількості кам'яне і буре вугілля, нафту, газ, досі вирощують пшеницю, ячмінь і виноград. Країна здебільшого православна, є протестанти-богоміли. Є чотири національні парки і п'ять заповідників, пам'ятники, музеї й театри. Поки що, здається, все. Одним словом, Екримія. Яку таки шкода.

Хтось може подумати, що це така собі моя персональна Утопія, та він помилиться. В Екримії були й дуже жорстокі, криваві періоди, і боротьба народу за виживання (особливо під час османської навали), і внутрішні чвари, і революції, і перевороти. Але прийшли до теперішньої все-таки цивілізованої Екримії.

Ні, мабуть, мав рацію один із моїх колишніх редакторів, який казав, що в голові у мене надто багато сміття. Але принаймні Екримія доволі чиста країна. З гарним, працьовитим народом, з драматичною, але цікавою історією. У ній немає такої корупції і кумівства, як в Україні. Яка поки що існує.

Може, хтось скаже після її зникнення і про неї добре слово? Чи не зникне?

Ку-ку, тітонько Метафізико...

...Хоча іноді я еретично думаю, що Екримія набагато реальніша, ніж сучасна ганебно корумпована Україна, з усіма її палацами, золотим батонами і образами сучасних можновладців на іконах серед святих.

Лист

Доброго дня, пане Космосе! Не той, що був мером Києва, а справжній Космос. Узагалі-то варто було б звернутися «Ваша Величносте» або, зважаючи на Вашу безмежність, величину величин, «Ваша Безмежносте», адже кажуть, що астрономи й астрофізики встановили: таких Галактик, як наша, у Космосі не десятки чи сотні, не тисячі і мільйони, а сотні мільярдів, якщо не більше. Усе це важко навіть уявити. Тут вже потрібно звертатися не Ваша Величносте, а Ваша Величносте Величностей, але... Але якось обійдетесь. Тим більше, що я підозрюю: вам абсолютно байдужісінько, як я звернуся. Що таке якась малявка-козявка на одній із планет, тим більше на окраїні Всесвіту!

Кінець ознакомительного фрагмента.

Купить: https://tellnovel.com/lis_volodimir/m-syac-obmitiy-doschem-zb-rnik

надано

Прочитайте цю книгу цілком, купивши повну легальну версію: [Купити](#)